

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2015. június
XXII. évfolyam 2. szám

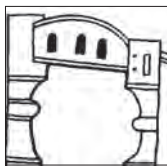
Alszik az iskola... A hűvös nyári reggelen nem veri fel nyugalmát gyerekzsivaj. A szeptemberi első csengetésig zárt ablakain nem szűrődnek be a piac zajai: a krumplikkal, zöldségekkel megrakott szekerek zörgése, a lovak nyerítése, a kofák perpatvara, a gyümölcsöt válogató vevők alkuja. Pedig mi csoda forgatagnak lehetne tanúja! Hiszen hajnaltól sorra érkeznek a környékről a termelők, a boltgárkertészek és parasztszuszonyok, akik földre terített kendőre halmozzák kiskertjük zöldségféléit, gyümölcsseit. A háziasszonyok – nagymamáink, dédanyáink – kosarai lassan megtelnek finomságokkal: a legjobb paradicsommal Fótról, a legízletesebb tejföllel Tóth bácsitól.

De jó is, hogy az iskola zárva! Így a kíváncsi és pákosztos gyermekek is elkísérhetik anyjukat a piacra, ami szinte egy kirándulással ér fel. És milyen jó kóstolgatni: a pék friss zsömléjét azonmód belemártani abba a finom, savanykás tejfölbe. Ezután a bevásárlókosár hazacipelése sem esik rosszul. Talán a fák körül tekergő kutyusnak is jut egy falat és egy simogatás...

Aludj még iskola! És álmodj! Száz év múlva betonvázás csarnok előtt benzinszagú, túlkölő teherautók néznek vissza rád, és türelmetlen vásárlók nyúlnak a pulatokon a narancs, a kivi, a fóliával zárt tejföl és a szabvány-paradicsom felé. Tóth bácsi, meg a Kiss pék emlékét az égi utakra vitték a nyikorgó kerekű piaci szekerek... □
Kőrös Márta

Újra indul az élet, 2. rész: Falragaszok 1945-ből

„Ujpest m. város polgármestere.
HIRDETMÉNY

Az ipari termelés szabályozásához szükséges adatok szolgáltatására felhívom az Ujpesten iparendeléssel bíró összes iparosokat és ipari vállalatokat, beleértve a kisiparosokat, gyárszerű vállalatokat is. Az ehhez szükséges kérdőívet tartoznak nevezett érdekeltek Ujpest m. város közellátási hivatalának ipari osztályán (Ujpest, Király-utca 7.) a jelen hirdetemény közzétételétől számított 3 nap alatt átvenni, majd annak rovatait pontosan kitöltve további 3 nap alatt ugyanott beszolgáltatni. Figyelmeztetem érdekelteket, hogy a kérdőívek pontos kitöltésére az ipari termelés szabályozása érdekében van szükség, ennél fogva ezen rendeletem kijátszása és pedig akár a kérdőív átvételének vagy benyújtásának elmulasztása, akár abba a valóságnak meg nem felelő adatok nyújtása népellenes bűncselekményt képez és annak megtorlása a nép-bíróóság hatáskörébe tartozik, de emellett a mulasztók ellen közigazgatási eljárást is indítok (internálás).

Ujpest, 1945. április 20.

Dr. Szalay Sándor s.k. polgármester”

„Ujpest m. város polgármestere. 10.711/945.
Tárgy: A fontosabb útvonalakon való közlekedés szabályozása.

HIRDETMÉNY

Az orosz katonai parancsnokság rendeletére a közlekedési balesetek elkerülése végett az utak forgalmát olyképpen szabályozom, hogy a fontosabb útvonalakon a gyalogközlekedők csak az utak kereszteződésénél mehetnek át az úttesten egyik oldalról a másikra. A fontosabb útvonalak: Árpád-út, István-út, Horthy Miklós-út, Deák-utca, Váci-út. Ezen közlekedési szabály pontos betartását az államrendőrséggel ellenőriztetem, akik jogosultak a mulasztókat a helyszínen megbírságot. A bírság összege 20.- pengő, amely nemfizetés esetén azonnal egynapi elzárásra változik át.

Ujpest, 1945. június hó 6.

Dr. Szalay Sándor polgármester.”

„Ujpest m. város polgármestere. 10.391/1945.
Tárgy: Szőlősgazdák és gyümölcsstermesztők részére rézgálic kiutalása.

HIRDETMÉNY

A magyar Földművelésügyi Miniszter Ur 1600/1945. I. 2. ü.o. számú rendelete alapján értesítem Ujpest m. város területén lakó szőlősgazdákat és gyümölcsstermelőket, hogy a Miniszter Ur a Magyar Mezőgazdák Szövetsége útján rézgálicot utalt ki a gazdák részére. A rézgálic a Magyar Mezőgazdák Szövetsége budafoki pincéjében tárolt, azt az igényjogosultak ott a helyszínen veszik át és szállítják el saját költségükön, a megállapított 20 pengős kilónkénti vételár lefizetése ellenében. [...] Rézgálic-kiutalásban csak azok részesülhetnek, akik u.n. európai szőlőfajták termesztésével, a gyümölcsstermelők közül pedig azok, akik alma termesztésével foglalkoznak. Közvetlenül (direkt) termő amerikai szőlők részére rézgálic nem utalható ki. [...] Az igényjogosultságot a helybeli termelési bizottság bevonásával a polgármester állapítja meg.

Ujpest, 1945. június 6.

Dr. Szalay Sándor polgármester.”

„Ujpest m. város polgármestere 10.630/945.

HIRDETMÉNY

Közhirre teszem, hogy az Ujpesti Nemzeti Bizottság 84/2/1945.N.B.sz. határozatával a házfelügyelőket illető díjazást a következőkben szabályozta: A házmasterpénz a bér 10%-a. Szemétpénz a lakás első két szobája után 5.- P, azontúl minden szoba után 5.- P, üzlet, vagy műhely után 15.- P. Ha a bérlő a szeméthyűtéséhez és kihordásához a házfelügyelő munkáját nem veszi igénybe, mentesül a szemétpénz fizetése alól. Kapupénz este 10 órától éjfélig 1.- P, éjféltől reggel 5 óráig, 2.- P és a foglalkozásuknál fogva éjszakai munkát végző lakók részéről az egész idő alatt 1.-P. Kapukulcs használata esetén a kapupénz megváltás nem lehet több havonkénti 5.- P-nél.

Ujpest, 1945. június hó 11-én.

Dr. Szalay Sándor polgármester.”

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tisztelheteli elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYI JÁNOS
DR. KRISKA GYÖRGY
KRIZSÁN SÁNDOR
LŐRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
DR. DERCE TAMÁS jogász,
történész
EGRESSY ZOLTÁN író
FORGÁCS ANDRÁS okl. gépészmérnök
HIRMANN LÁSZLÓ tanár,
gimnázium-igazgató
DR. IBOLYA TIBOR fővárosi fő-
ügyész, címzetes egyetemi docens
IVÁNYI JÁNOS okleveles építőmérnök
KADLECOVITS GÉZA helytörténet-
kutató
KOVÁCS CSABA nyugdíjas
KÖRÖSNÉ DR. MIKIS MÁRTA ny.
tudományos munkatárs, OFI
(Oktatáskutató és Fejlesztő intézet)
DR. SZERÉNYI MÁRIA tanár
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető
DR. TÖTTÖSYNÉ FRAKNÓY ÉVA
ny. tanár
VÁRNAI VERA múzeológus, újságíró

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
SPÁCIUM BT.
Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2015. június
XXII. évfolyam 2. szám

Kofák a piacon (részlet)

1	KÖRÖS MÁRTA <i>Az újpesti piac</i>
	Múltidéző
2	<i>Újra indul az élet, 2. rész: Falragaszok 1945-ből</i>
	Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány
4	DR. DERCE TAMÁS <i>Útban Európa felé – 120 éve tartották az első polgári esküvőt Újpesten, 2. rész</i>
7	IBOLYA TIBOR <i>Az első magyarországi bankrablás, Újpest, 1908. október 28., 2. rész</i>
	Közlemények
10	VÁRNAI VERA <i>Piacok a festővászonon</i>
12	DR. SZERÉNYI MÁRIA <i>Újpesti helytörténeti tankönyv a XX. századból</i>
14	KADLECOVITS GÉZA <i>A kifosztott Egyesült Izzó, 1945</i>
15	FORGÁCS ANDRÁS <i>Újpest, a magyar elektronikaipar bölcsője, 2. rész</i>
18	IVÁNYI JÁNOS <i>Újpest fejlesztései és fejlesztési tervei az 1969–71-es újságcikkek tükrében, 1. rész</i>
21	DR. TÖTTÖSYNÉ FRAKNÓY ÉVA <i>Emlékképek a régi polgári életből – Régi emberek, elfelejtett szokások</i>
22	EGRESSY ZOLTÁN <i>Lila csík, fehér csík (részlet)</i>
	Híres újpestiek
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Pécsi Sebestyén</i>
	Interjú
28	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Egy fűszerkereskedő és családja</i>
	Levelesládánkból
31	KOVÁCS CSABA <i>Nagyanyó</i>
32	Helytörténeti hírek

DR. DERCE TAMÁS

Útban Európa felé

120 éve tartották az első polgári esküvőt Újpesten, 2. rész

A polgári házasság bevezetésének ügye szorosan összefügg a reverzálisok¹⁸ adásának kérdésével. Olyan esetekben, amikor a házasulók közül az egyik fél nem katolikus, a katolikus egyház csak abban az esetben szolgálta ki a szentséget, ha a protestáns fél írásban ígéretet tett, hogy közös gyermekük katolikus hitű lesz. A katolikus fél számára az fel sem merült, hogy a protestáns lelkész előtt kösse meg házasságát. Ez esetben ugyanis azzal, hogy részére az egyház nem szolgálta ki a szentséget, bűnben élőknek minősült. Az ilyen esetekben a pap csak meghallgatja a feleket, és a házasság tényét bevezeti az anyakönyvbe. A magyar püspöki kar papjai számára egységesen előírták, hogy az ilyen meghallgatások templomon kívül történjenek. Az 1790. tc. 15. pontja ugyan rögzítette, hogy a vegyes házasságok „mindenkor a khatolikus lelkészek előtt lesznek kötendő”, de érvényességének feltételeként nem írta elő a reverzális adását. Ennek ellenére gyakorlattá vált, hogy az egyes püspökök papjaik számára megtiltották a reverzális adása nélküli házasságok megáldását. Deák Ferenc 1840 januárjában az ilyen püspöki gyakorlat ellen szólalt fel az országgyűlésen. „Midőn tehát a nagyváradi¹⁹ és rozsnyói²⁰ püspökök egyházi rendeleteikben és körleveleikben a vegyes házasságokról a vallás nevében szigorúan és kárhóztatólag szólnak, más alakban csak azt tanítják, hogy azokat a vallás bűnnek tartja. Törvényeink pedig, különösen az 1790. esztendei 26. t-cz., a vegyes házasságot nem csak

nem tiltják, sőt határozottan pártolják. [...] s íme, fél század múlva föllép hazánkban két főpásztor s azt, a mit a polgári törvényeink határozottan pártolnak, e vallás nevében kárhóztatva, bűnnek bélyegét nyomja törvényeink rendeletére, fölzavarja sok ezer háznépnek lelki nyugodalmát, kétkedésnek, aggodalomnak, sőt gyűlölségnek magvait szórja el hívei között.”²¹ Az ügy az 1840-es évekre odáig fajult, hogy Kopácsy József esztergomi érsek ezt az eljárást az egész országra kiterjesztette. Válaszként a vármegyék eljárást indítottak azon papok ellen, akik a törvényt a fentiek szerint megszegették. Zólyom vármegye pedig válaszul engedélyezte a házasságkötést protestáns lelkész előtt is, Bereg vármegye pedig indítványozta a polgári házasságot. A megyék folyamatos tiltakozásának, az egyház elleni fellépésének következményeként 1844-ben törvény²² rögzítette, hogy a vegyes házasság akkor is érvényes, ha azt protestáns pap előtt kötik. Ezt azonban a katolikus egyház dogmatikus okok miatt figyelmen kívül hagyta.²³

A reverzális adásának kérdése gerjesztette az úgynevezett „elkeresztelési ügyet”. 1868-ig az 1790-es jogszabály volt az irányadó a gyerekek vallási hovatartozása ügyében. E szerint, vegyes házasság esetén, ha az apa katolikus, a gyerekek nemre való tekintet nélkül apjuk vallását követik. Ha az anya katolikus, csak a leánygyermek lesz katolikus vallású. Ez a rendelkezés 1868-ig volt érvényben. Az az évi, 53. tc. nemcsak azt rögzítette, hogy „Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők”, hanem deklarálta azt is, hogy a gyerekek, a nemük szerinti szülő val-

18 A reversális szó a latin *reversio* szóból származik, amely megtérést jelent.

19 Lajcsák Ferenc.

20 Scitovszky János.

21 Deák Ferencz válogatott munkái. Ferenczi Zoltán. Bp. é. n. XLVI.

22 1844.: 3. tc. 2. §.

23 A katolikus hit hét szentsége közül az egyik a házasság. A hét szentség pedig az egyház alapja.

lását követik, s hogy reverzális adása érvénytelen, jogi erővel nem bír²⁴. Ezt a rendelkezést a katolikus egyház meglehetősen furcsán értelmezte. Mivel az állam, a reverzális kéréséhez büntető szankciót nem írt elő, adását nem tiltja, csupán az állami elismerésben nem részesül, ezért az azt adó szülő minden gyermekét megkeresztelték, s azokat katolikusként anyakönyvezték, azaz „elkeresztelték” törvény szerinti vallásuktól.

Ezt a következmény nélküli állapotot szüntette meg az 1879-es Kihágási Kódex, mely az 53. §-ban, két hónapig terjedő szabadságvesztéssel és 300 forintig terjedő pénzbüntetéssel fenyegeti azt, aki az 1868.: 53. tc. rendelkezéseit figyelmen kívül hagyva, kiskorút más vallásfelekezetbe felvesz. Az e törvényhely nyomán megindult bírói eljárásokban a protestáns felekezetek kérelmét azzal utasították el, hogy a törvény a keresztelést nem tiltja, csak a más felekezetbe való felvételt. Ennek nyomán Trefort Ágoston 1884-ben rendeletében a Kódex hatályát kiterjesztette azokra a papokra is, akik a keresztelési bizonyítványt nem küldték meg nyolc napon belül a törvényben meghatározott lelkésznek.

Az általános polgári házasság bevezetésének közvetlen jogi előzménye Pauler Tivadar igazságügyi miniszter által 1881-ben benyújtott törvényjavaslata, amely zsidók és keresztények közötti polgári házasságkötésről szólt, s amely felszakította volna azt az elvet, hogy érvényesen csak egyházi közreműködéssel lehet házasságot kötni. A képviselőház 1883. november végén nagy többséggel elfogadta a javaslatot, a felsőház azonban határozattal elutasította. Az ismételt tárgyalás után a felsőház megint visszaküldte a javaslatot. A képviselőház ezután már nem tárgyalta a törvényjavaslatot.²⁵ De sietette az ügyet az is, hogy az elkeresztelések következtében az országban egyre csökkent a protestánsok lélekszáma.²⁶ Trefort Ágoston miniszter 1884-

ben ugyan tiltotta az elkeresztelést, azonban rendeletének különösebb hatása nem volt, s ő maga nem is kívánt határozottabban fellépni. Utóda gróf Csáky Albin, Tisza Kálmán kormányának végnapjaiban²⁷ erősebb hangvétellel megismétli Trefort rendeletét, ahhoz képest azonban újat nem hozott. A püspöki kar XIII. Leo pápához fordult, aki egyrészt felhívta a magyar egyházat, hogy ne engedelmeskedjék a miniszteri rendeletnek, másrészt közölte a kormánnyal, hogy ragaszkodik az egyház jogait lábbal tipró 1868-as törvény megsemmisítéséhez.

Ettől kezdve a polgári házasság kérdése uralkodó témává vált. 1890 őszén a kormány elkezdte az egyházpolitikai reformok részletes tárgyalását, ahol is a polgári házasság hívei oly annyira többségben voltak, hogy a miniszterelnököt, aki a fakultatív házasság híve volt, egyszerűen leszavazták. Ennek következményeként Szapáry lemondott, s Wekerle Sándor lett a kormányfő, aki elkötelezett híve volt

27 Tisza Kálmánt a miniszterelnöki székben 1890. március 13-án Szapáry Gyula követte.

Froblik Péter és neje 1912-ben

24 11. §.

25 Az elutasításban szerepet játszhatott, hogy közvetlenül a parlamenti tárgyalás előtt fejeződött be a tiszaezslári vérvádas per, melyben az ottani zsidóságot azzal vádolták, hogy rituális gyilkossággal megölték Solymosi Esztert. Az ügy – mely felmentéssel végződött – rendkívül erős országos antiszemita megmozdulásokhoz vezetett. Augusztus 14-én az újpesti a Linzer-gyárban volt antiszemita tüntetés. Lásd: Halász Imre: Egy letűnt nemzedék 1929.

26 Gratz Gusztáv: A dualizmus kora, Magyar Szemle Társaság, 1934.

az egyházpolitikai reformoknak, s ezen belül is a polgári házasságnak. A katolikus egyház nagyon határozott ellenállást szervezett a reformok ellen. Az istentiszteleteket követően tiltakozó gyűléseket szerveztek. A püspöki kar egyetemes pásztorlevelet bocsájtott ki, melyben elítélték a polgári házasságot. Ezt követően az uralkodóhoz fordultak – remélve a királyi vétót – kifejtve, hogy a polgári házasság az egyház dogmájába ütközik. 1893 tavaszán a gyermekek vallásáról, az állami anyakönyvekről, az izraelita vallásról, a vallás szabad gyakorlásáról, szóló törvényjavaslatok, míg a házassági jogról szóló törvényjavaslat a parlamenti tárgyalást jóváhagyó királyi döntést követően decemberben került a képviselőház elé.

1894. január 16-án a Vigadóban katolikus nagygyűlést tartottak a javaslatok ellen. A Vigadóba be nem férő több ezer ember az épület előtt követte az eseményeket. Határozatukban kimondták, hogy katolikus ember nem szavazhat meg olyan javaslatot, amely hitbéli dogmába, elvbe ütközik. Válaszul március 4-én a javaslatot támogatók nagygyűlésére került sor. A gyűlést a Csömöri út és a régi lóversenytér²⁸ közt elterülő, akkor még üres mezőn tartották. A rendőri jelentés szerint 75-80 000 ember vett részt a megmozduláson²⁹.

28 A mai Gyáli út és Illatos út melletti terület.

29 Klestenitz Tibor: Két nagygyűlés Budapesten. Médiakutató, 2013 tavasz.

Az alsóház 1894. április 12-én nagy vita után, de nagy szótöbbséggel³⁰ a javaslatot megszavazta. A felsőház az első tárgyalást követően a javaslatot elvetette. A képviselőház válaszul határozatilag kimondta, hogy ragaszkodik a javaslathoz, s azt ismét visszaküldte a felsőháznak, s egyúttal javasolta az uralkodónak, hogy új felsőházi tagok kinevezésével biztosítsa a többséget. Wekerle továbbá azt is közölte az uralkodóval, hogy ha a javaslat elbukik, lemond, ezzel azokat az erőket juttathatná pozícióba, melyek a kiegyezési törvények jelentős változtatását akarják kikényszeríteni. Miután az ügyben nem történt semmi, Wekerle lemondott. Khun-Héderváry Károly kapott megbízást kormányalakításra. A parlamenti többséget adó Szabadelvű párt azonban közölte vele, hogy nem fogadják el. Így ismét Wekerle kapott kormányalakításra megbízást, s egyúttal az uralkodó, három főnemet, akik a polgári házasság mellett voltak, kinevezett a főrendiház tagjának, ezzel jelezve akaratát. Ezt követően a javaslatokat a főrendiház is megszavazta, majd 1894. december 10-én a királyi szentesítés is megtörtént.

(Folytatjuk...)

30 281 igen, 106 nem.

Héderváry Ibolya esküvője, 1912-ben

Az első magyarországi bankrablás

Újpest, 1908. október 28., 2. rész

Szó sem volt tehát a fiókigazgatóhoz történő bekísérésről, az elkövetők – profi módon – szinte azonnal olyan mértékű erőszakot, illetve fenyegetést alkalmaztak, hogy a számbeli főlényben lévő tanúk még véletlenül se gondoljanak ellenállásra. A fiókigazgató Develák Károly egy hozzá intézett kérdésre, mely szerint „nem is próbáltak ellenállni?” azt válaszolta – derűtséget váltva ki ezzel a tárgyalás nézőközönségéből – „ceruzákkal nehéz Browning revolverekkel szembeszállni.” Akaratot bénító fenyegetésről tett tanúvallomást a bankfiókba a cselekmény megkezdése után betérő Sacher Ignác, Schwartz Elza és Antal Albina is. A cselekményt elszenvető vétlen tanúk között tehát két nő is volt, ami ebben a korban (de még ma sem) elhanyagolható körülmény, dacára az ellenállás hiányán gúnyolódó, valószínűleg egy biztonságos kávéház kényelmes törzsasztalánál fogalmazott véleményeknek. Devellák egyébként nem tagadta, hogy egy pénzeszsákot maga segített felrakni az egyik elkövető hátára, de ezt állítása szerint az életveszélyes fenyegetés hatása alatt tette. Az elkövetők távozásukor valóban felszólították a bankban lévőket, hogy ne kövessék őket, mert löni fognak, szó sem volt azonban arról, hogy a bank előtt fognak várakozni, a rendőrök késedelmes értesítésére nem ezért került sor. Sokkal valószínűbb az a verzió, hogy miután az egyik elkövető a második pénzeszsákkal távozott, a másik elkövető egy ideig még sakkban tartotta a tanúkat, megvárva azt az időt, míg társa a bérkocsihoz ér, hisz a bérkocsi nem közvetlenül a bank előtt várakozott. Ezután futva ő is elhagyta a helyszínt, a tanúk pedig hiába szaladtak rendőrért, a közelben lévő újpesti rendőrkapitányságnak – és ez tény – nem volt ügyfélszolgálat, vagy ahogy akkor nevezték bejelentő hivatala, így az is időbe telhetett,

míg meg tudták értetni egy előkerített rendőrrel, mi is történt. Így érthető, hogy miért telhetett el a cselekmény befejeződése és az első rendőr helyszínre kiérkezése között tizenöt perc, ami az akkori körülmények között is bőven elegendő volt ahhoz, hogy az elkövetők zsákmányukkal együtt elmenekülhessenek.

A fényes nappal, addig nem tapasztalt gátlástalansággal és vakmerő módon elkövetett bankrablás, „valóságos amerikai ízű dolog,”¹¹ igazi bűnügyi szenzáció volt. Ráadásul a városban gyorsan elterjedt a hír – bizonyára a beszédük miatt egyértelműen külföldiként azonosított elkövetők miatt – hogy a tettesek spanyol anarchisták voltak, akik eredetileg a pár nappal korábban Budapestre látogató és I. Ferenc Józseffel itt találkozó XII. Alfonz spanyol király elleni merénylet céljából érkeztek hazánkba. A nem is teljesen alaptalan hír azonban vaklármának bizonyult.¹²

Az elkövetők egyébként aránylag hosszabb időt (kb. 15 percet és nem félórát, ahogy a bulvársajtó írta) töltöttek a bankban – ennek kapzsiságuk volt az oka, hisz egyikük kétszer is fordult a pénzeszsákokkal – így a tanúknak bőven volt idejük megfigyelni őket. A tanúk két középmagas férfit írtak le elkövetőként, szó sem volt azonban lángvörös és fekete álkörszakállról, a tanúk szerint csak az egyik elkövető viselt látható módon álbajuszt. A bulvár azon is valótlannul élcelődött a tettesek elfogása után, hogy a tanúk tagbaszakadt,

11 A Közbiztonság Almanachja 1910. évre. Első évfolyam. Budapest, 1909. Nyomatott Légrády testvérek könyvnyomdájában. 479. p.

12 XII. Alfonz spanyol király 1908. október 1. és 3. között volt Budapesten, majd október 8-án ismét Magyarországon tartózkodott Frigyes főherceg vendégeként, vadászaton. Korábban már két eredménytelen merényletet kíséreltek meg ellene. Azt, hogy a magyar rendvédelmi szervek komolyan vették az esetleges merénylet veszélyét és meg is tették a szükséges óvintézkedéseket, egyértelműen bizonyítja Koos Géza rendőrfőtanácsos visszaemlékezése: *Anarchista fogáson* – In.; A budapesti napilapok rendőri rovatvezetőinek szindikátusa 50 éves jubileumi évkönyve. Bp. 1930 B. N. R. SZ. 38–39. p.

kifejezetten erős testalkatú embereknek írták le a valójában cingár elkövetőket. A valóság ezzel szemben fegyházi törzskönyvük alapján az, hogy az egyik 170 cm magas és erős testalkatú, a másik 174 cm magas és „nyúlánk” testalkatú volt.¹³ Különös ismertető jegyekkel is rendelkeztek, egyikük jellegzetesen elálló fülei, míg társa arcának jobb oldalán lévő, szúrástól származó forradásos sebhelye miatt a tanúk valószínűleg jó személyleírást adhattak, hisz az elkövetők gyors elfogása kifejezetten a személyleírásnak és egy csendőr kiváló helyzetfelismerésének és értékelésének volt köszönhető.

Igazságtalanság lenne persze azt állítani, hogy a budapesti detektívtestület nem tett meg mindent az elkövetők elfogása érdekében. A bűncselekmény hírére maga Krecsányi Kálmán, a detektívtestület vezetője jelent meg a helyszínen embereivel, köztük a nyomozást vezető Nagy Károly rendőrfogalmazóval (1913-ban ő követte Krecsányit detektív-főnökként), majd a helyszín megtekintése után a tanúkat a Zrínyi utcai kapitányságon részletesen kihallgatták. Viszonylag gyorsan megtudták – valószínűleg egy Schweiger Józsefné nevű tanútól¹⁴ – azt is, hogy az elkövetőket egy bérkocsi vitte a helyszínre. A bérkocsi és a lovak leírása alapján a detektívek tűvé tették a várost, de a kocsit nem

találták (nem is találhatták, mert az akkor még nem tért vissza), a nyomozás megakadni látszott. Ekkorra már az általában délután négy óra után utcára kerülő esti lapok némelyike közölte a szenzációs bankrablás hírét és azt is, hogy a rendőrök egy bérkocsit keresnek.

A súlyos bűncselekményről már aznap délután a csendőrség gödöllői őrsé is – a III. számú budapesti csendőrkerület 1. szárnyparancsnoksága alá tartozott és egyben járásparancsnokság volt – tudomást szerzett. A járásőrmester, Lepárt József tájékoztatta is az összes alárendeltségébe tartozó őrsöt a bűntényről, sőt szolgálatba rendelte a legénységet. Mint kiderült, erre nem volt szükség, mert este fél hét körül érkezett vissza korábbi szolgálatából az őrsre a bűntényről akkor még mit sem tudó Szekeres István címzetes őrmester, aki miután parancsnoka tájékoztatta az ügyről, rögtön beszámolt róla, hogy délután öt óra körül a máriabesnyői vasútállomáson látott két szerelőnek látszó gyanús egyént (az elkövetőket először Devellák Károly fiókigazgató is gázszerelőnek nézte). Ezek a személyek egy kocsiból kiszállva sétáltak végig a peronon. Szekeres elmondását a meglévő személyleírással összehasonlítva a járásparancsnok utasította Szekeres és Bapkó János címzetes őrsvezetőt, hogy a legközelebbi vonattal utazzanak Máriabesnyőre, a lehetséges tettesek elfogására.

A csendőrök a vasútállomáson megtudták, hogy a két keresett személy továbbutazott, az egyikük Budapestre, a másik pedig a 18 óra 55 perckor induló vonattal Ruttka (ma Vrútky, Szlovákia) irányába, sőt azt is megtudták, hogy a Ruttka irányába továbbutazó személy a 2193. számú jegyet váltotta ki (Budapest felé több mint harmincan váltottak jegyet). Szekeres ekkor az ottani vasúti telefonról felhívta az aszódi forgalmistát és arra kérte, hogy a 2193. számú jeggyel utazó utast tartsa fel, illetve, ha már a vonat onnan is továbbindult, továbbítsa a kérését a kisterenyei (ma Bátor-nyterenye) állomásra, illetve mivel az aszódi állomáson távíró is volt, értesítse a kisterenyei és a salgótarjáni csendőrőrsöket a lehetséges gyanúsított útvonaláról. Ezek után Szekeres és Bapkó maguk is Aszódra utaztak, ahol megtudták, hogy bár az értesítésük idejére a keresett személy továbbutazott, de a kérésüket

13 Magyar Nemzeti Levéltár Budapest Fővárosi Levéltára (MNL-BFL) VII-101. e. Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai. 1908. évi 2649. és 2650. számú fegyver- és törzskönyv.

14 Egyetértés. 1908. október 29.

Fleischer Hugó könyvelő és Schaffner Ignác pénztáros (Tolnai Világlapja 1908. november 5-dikei lapszámából)

továbbbították és a kérdéses jegy tulajdonosát a kisterenyei vasútállomásra 21 óra 17 perckor érkező vonatról a vasutasok leszállították és a kiérkező csendőrség elfogta.

Szekeres István és társa az első vonattal szintén Kisterenyére utaztak, ahol az időközben táviratilag értesített rendőrség detektívjei is megjelentek és a visszatartott utast kihallgatták. A magyarul egyáltalán nem, németül is csak igen rosszul beszélő Piaskovszki József¹⁵ 22 éves, lengyel nemzetiségű, orosz állampolgár vasöntő munkás tagadta, hogy bármilyen bűncselekményt követett volna el, vallomása szerint előző nap Antosevics Gyula¹⁶ nevű 23 éves szintén lengyel társával Budapestről kocsin ment Máriabesnyőre, ahonnan társa visszautazott Budapestre (vagyis csak azt ismerte be, amit a csendőrök már egyébként is tudtak, ami egyértelműen tapasztalt bűnözőre utal). Találtak viszont nála 13 db 10 koronás aranyat, egy 10 koronás bankót és 6 db 1 koronás ezüstöt (és két egyrubelest), amivel nem tudott elszámolni és ez, valamint a tanúk ráillő személyleírása egyértelműen gyanússá tette. A hivatalos csendőrségi verzió szerint Piaskovszki viszont elkövette azt a hibát, hogy elárulta társa konkrét tartózkodási helyét, ami Budapesten az Angol utca 21. szám alatt volt egy tömegszálláson. Mivel Piaskovszki ekkor még a csendőrök szerint is tagadott, ez utóbbi lépése érthetetlen és életszerűtlen lett volna, ezért valószínű, hogy nem igaz. Sokkal realitásabb az, amit Bakó János, Szekeres István járőrtársa mondott el már leszerelése után egy interjúban, miszerint a konokul tagadó Piaskovszki ruházatában találtak egy papírfecnit, amire Antosevics neve és címe volt felírva (a tárgyaláson kiderült, hogy korábban is leveleztek egymással) és ezt táviratozták meg a budapesti detektíveknek.¹⁷

15 Abban a korban minden külföldi nevet magyarosítottak. Én mindkét elkövetőnél azt a változatot használom, ami az eredeti fegyenc-törzskönyvben is szerepel. Eredeti neve valószínűleg Jozef Piaskowsky, 1886. október 24-én született.

16 Eredeti neve valószínűleg Julian Antoszewicz, 1885. január 10-én született.

17 Délmagyarország, 1910. augusztus 20.

A távirat miatt rendkívül gyorsan intézkedni tudó budapesti detektívek még aznap éjjel a megjelölt helyen Antosevics Gyulát is elfogták – egy elterjedt, bár valószínűleg nem igaz verzió szerint álmában bilincselték meg – ő pedig rögtön beismerő vallomást tett és megnevezte társát is a Kisterenyén elfogott Piaskovszki személyében. Antosevics esetében egyébként a gyors beismerő vallomás annak a már akkor is ősrégi, de még ma is alkalmazott – ma már ugyan törvénytelennek minősülő – kihallgatás-taktikai fogásnak volt köszönhető, hogy a detektívek elhitették vele, társa már mindent bevallott.¹⁸ Egy másik, a hírlapokban megjelent és szintén elképzelhető verzió szerint, először Antosevics is tagadott és csak másnap – miután a helyszíni tanúk felismerték benne a bankrabló páros erőszakosabb tagját – tört meg és tett beismerő vallomást, majd ő mutatta meg az elrabolt pénz rejtékhelyét is.¹⁹ Egyébként egy napilap Antoseviccsele kapcsolatban nyíltan kényszervallatásról – a gyanúsított pofozásáról és az ő emiatti beismeréséről – írt, amelyre a Jogtudományi Közlöny is fontosnak tartotta a budapesti királyi ügyészség vezetőjének a figyelmét felhívni.²⁰

(Folytatjuk...)

18 Soltész Imre – Kármán Elemér: Útmutatás a bűnügyi nyomozás alkalmával követendő eljárásra nézve a M. Kir. Csendőrség számára. Budapest, 1911. 253.p.

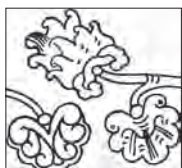
19 Egyetértés, 1908. október 30.

20 Jogtudományi Közlöny, 1908. évi 45. szám (november 6.) 363. p. Az ügyben nem a budapesti, hanem a pestvidéki királyi ügyészség volt illetékes.

A kisterenyi vasútállomás korabeli képeslapon, itt fogták el Piaskovszkit

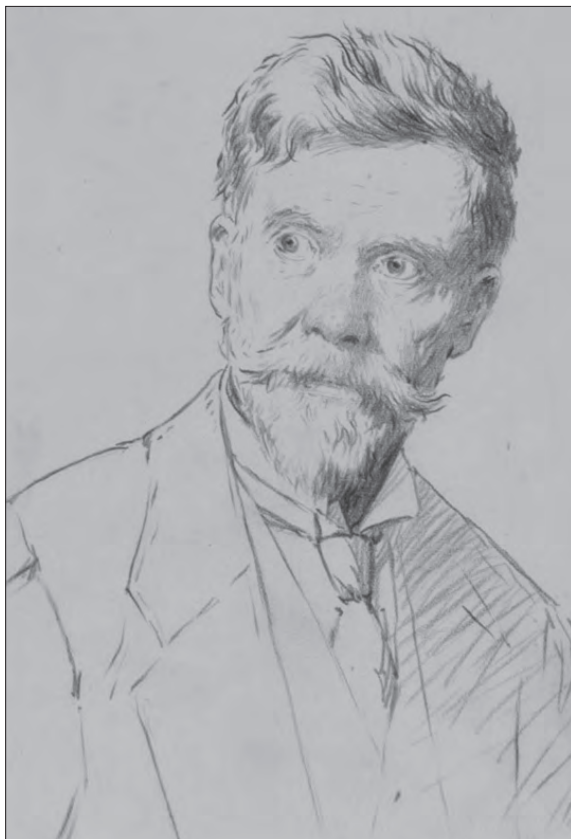
Piacok a festővásznon*

Budapest hálás téma egy festőnek. Mindig, minden korban. De vannak olyan festők, akik még ezen a városon belül is külön kötődnek egyes városrészekhez. Van, aki a Belvárost, Óbudát vagy Újpest egy-egy részletét festi egész életében.

Pörge Gergely (1858–1930) is ilyen festőművész volt. Újpest festője. Élete jelentős részét Újpesten töltötte. Ezen, az 1907-ben várossá lett településen élt, dolgozott és itt is halt meg 1930-ban.

Életútja kortársaihoz hasonlóan indult. A Mintarajziskola elvégzése után müncheni tanulmányút következett, ahol Wagner Sándor tanítványa volt. Az 1880-as évek közepén a Benczúr Gyula vezette mesteriskola tagja

Pörge Gergely: Önarckép

lett. Már ekkor kitűnt a népi életet ábrázoló életképeivel. Rendszeresen állított ki a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Kedvenc témái közé tartoztak a vásárok, a vásárterek nyüzsgő életének ábrázolásai. Az itt látható 1902-ben festett "Újpesti vásárrészlet" éppen egy ilyen, a város és az ott élő emberek elevenségét, sokszínűségét bemutató festmény.

Ebben az időben már három rendszeresen működő piaca is volt Újpestnek. Az egyik a vágóhíd mellett, amelyen természetesen állatokat árusítottak. A másik a Mária utcában található ócskapiac volt. A harmadik az István téri élelmiszerpiac, ahol még a szükséges konyhafelszerelési eszközöket is megvásárolhatta az élelmes háziasszony. Nemcsak a környékről, hanem a szomszédos községekből, Rákospalotáról, Dunakeszről is be-benéztek a piacra, érdeklődtek az itt kapható árucikkek iránt. A vásár kialakulása egy hosszabb folyamat eredménye volt. Az 1830-as években még házról házra jártak és kínálták portékáikat a vásárolók. Az egyre népesebb település ellátására azonban már nem volt elég a házról-házra gyalog hordott kis mennyiségű élelmiszer. Ezért a közeli falvakból szekereken hozták az élelmiszereket és a tüzelőanyagokat. A lakóházak többsége az Ápád és Váci út környékére koncentrálódott, tehát logikusnak tűnt, hogy a vásárolók itt állították le szekereiket és árulták élelmiszereiket. Valahogy így fejeződött ki Rákospalota felé a piaci élet. A spontán piacnak se rendszabálya, se vásártartási joga nem volt. Ezért 1865-ben a magyar királyi helytartótanács leiratot küldött Újpest községnek, miszerint: „A kereskedés és a forgalom élénkülése érdekében a magyar királyi helytartótanács megengedhetőnek találta, miszerint Újpest községe hetenként kétszer és pedig szerdán és szombaton heti vásárokat tartson...” Ezenkívül a tanács bizonyos összegű vásárfiát is megállapított. A következő indítvány már azt is meghatározta, hogy nyáron délelőtt kilencig,

télen pedig tíz óráig csak a nagy piacon lehet árulni. A helyeket bizonyos helypénz befizetése után lehetett bérbe venni.

Az István úton az élelmiszerek végleges árusítását csak 1883-tól kezdték meg. Ekkor a piactér még nem Újpest, hanem gróf Károlyi István tulajdona volt. Fia, gróf Károlyi Sándor 1895-ben adományozta a területet a községnek.

Az árusítás megrendszabályozására mindenképpen szükség volt. Többek között higiéniai szempontból is. A község orvosai

minden hetivásáron szigorúan ellenőrizték a piacra behozott élelmiszerek minőségét. Nagyon fontos szempont volt az is, hogy Újpest piaca sok kis egzisztenciájú ember megélhetését biztosította. Ezért a város vezetése mindig figyelt a piac rendjére. □

*Az írás a Festői Budapest (Grafikák és festmények a reformkortól napjainkig) című kötetben jelent meg. Corvina Kiadó, 2004.

Pörge Gergely festménye (részlet)

DR. SZERÉNYI MÁRIA

Újpesti helytörténeti tankönyv a XX. század elejéről

2011 júniusában édesanyám, dr. Szerényi Antalné, nagyra becsült kollégájától, Kadlecovits Géza helytörténész-től kapott egy „kézirat gyanánt”

jelzésű 1910-ben megjelent újpesti helytörténeti oktatófüzet-másolatot. Az eredetit az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik. Édesanyám betegsége, majd halála miatt nem tudott már foglalkozni vele. Ezt a dokumentumot szeretném most bemutatni.

Egy – mai kifejezéssel élve – helytörténeti tankönyvről van szó, amelyet a XX. század elején írt Hasza József újpesti igazgató tanító.

Az 1910-ben, Pintér J. Antal könyv-, papír-, és zenemű kereskedő által kiadott (és a rákospalotai Vörösmarty nyomdában készült)

munkatankönyv elemi iskolások számára készült, és a legfontosabb tudnivalókat tartalmazza Újpestről.

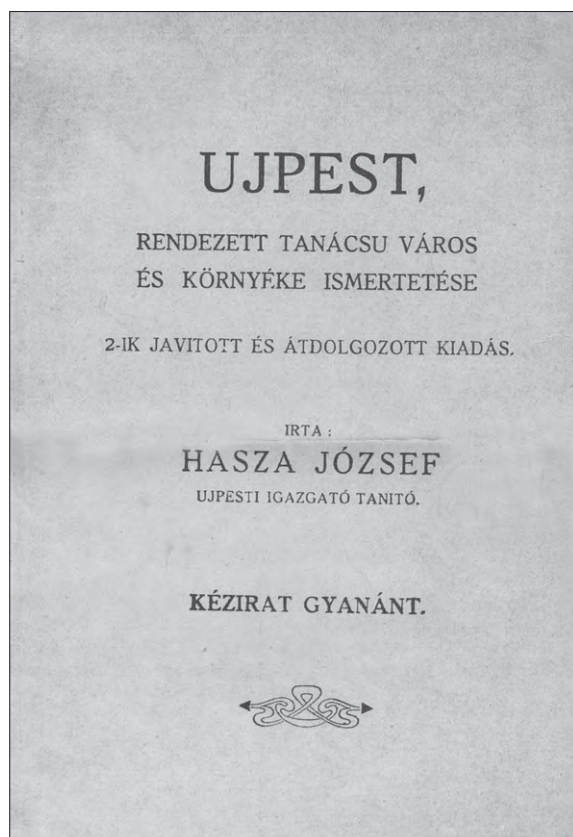
A kötet tizennégy fejezetből áll. Az első három fejezet a város földrajzi arculatát mutatja be, a következő öt a lakosságot és az intézményeket. Utána egy-egy fejezetet szentel a szerző Újpest történetének, jövőjének, határának, közlekedési eszközeinek és a környéknek. Az utolsó fejezet kérdéseket tartalmaz.

A szerző a comeniusi didaktika elveit követve a tanuló közvetlen környezetéből, a tanteremből indul el, és a folyosón, majd a kapun át jut ki az utcára, és ismerteti egyre táguló körben az utcák elnevezését és irányát.

Az iskola közvetlen környezetének bemutatása során az utcanevek helyét mindenütt kipontozták, hogy a gyerekek maguk írassák be, melyik utcában található az iskolájuk, és melyek a közelben lévő párhuzamos és keresztutcák. Az ügyes szerkesztés jóvoltából így valamennyi újpesti iskola használni tudta a tankönyvet a helytörténeti oktatásban. Nagyon valószínű, hogy akkoriban ezt a tárgyat nem így nevezték. De nem az elnevezés a lényeges, hanem az a tény, hogy már száz évvel ezelőtt fontosnak tartották az újpesti pedagógusok, hogy a felnövekvő nemzedék ismerje városát.

Miután a tanuló kitöltötte a saját iskolai körzetére vonatkozó részt, az általános, mindenkihez egyaránt szóló fejezeteket olvashatja.

Az utcák ismertetése a központi utcával, az Árpád úttal kezdődik, amelyről azt írja a szerző, hogy Újpest legszebb utcája. A párhuzamos és keresztutcák felsorolása után északnyugattól délkeletig haladva említi meg az utcák nevét, és kiemel egy-egy nevezetesebb épületet. Így a Rákospalota-Újpest vasútállomást, a Beniczky utcai Neptun fürdőt, a Főbusz (sic!) társaság villanytelepét és a temetőket.

Különálló fejezetet kapott a két tér, az István tér és a Ferenc József tér, ezeknek minden épületét és a határoló utcákat is név szerint megemlíti. Az István téren álló épületek közül kiemeli a városházát, mint Újpest legszebb épületét.

Ezután a tankönyv Újpest előjárói és tisztviselői pozícióit sorolja fel: polgármester, főjegyző, főszámvevő, az árvaszék elnöke, a városi pénztáros, a főorvos, a városi mérnök, városi tanácsosok és a rendőrkapitány.

A város lakosságáról megtudjuk, hogy magyarok, vallási megoszlás szerint katolikusok, reformátusok, ágostai hitvallású evangélikusok, izraeliták és baptisták. Minden felekezetnek saját temploma van. A lakosság foglalkozás szerinti megoszlásáról is részletes tájékoztatást kapnak a gyerekek: legnagyobb részben iparosok, kereskedők és gyári munkások élnek Újpesten, de „papok, tanítók, tanárok, orvosok, ügyvédek és nagy számmal egyéb tisztviselők” ugyancsak a város lakói. A kötet megemlíti, hogy sokan foglalkoznak szőlőműveléssel, és szépek a házak virágoskertjei.

A működő kézműipari ágak közül a szerző kiemeli az asztalos, lakatos, cipész és szabó mestereket. A gyárak közül legfontosabbnak a következőket tartja: a Váci úton a légszesz-, bőr-, enyv-, vegyészeti, fűrészfűrész-, acélöntő, hajó-, és villanygyár, más utcákban kotrógépgyár, olajgyár, kátránygyár, pamutfonógyár, cipőfénymazgyár, vasgyár.

A kereskedelemről szóló fejezet először a kis- és nagykereskedők közötti különbséget magyarázza el a gyerekeknek, majd összekapcsolja a kereskedelmet a postaforgalommal és az Újpestet Budapesttel összekötő közlekedéssel. Megtudjuk, hogy Újpesten akkoriban három postahivatal működött: a főposta a Templom utcában és két fiók az Árpád út két végén. Budapestre gőzmozdonyú és villamos vasúttal valamint hajóval lehetett eljutni.

A továbbiakban a város jótékonyági intézeteiről, illetve iskoláiról és közművelődési egyleteiről esik szó. A szerző a jótékonyági intézményeket és az egészségügyet együtt tárgyalja. Ugyanis itt sorolja fel a kórházakat és gyógyszerházakat is. Ugyancsak egy fejezetbe sűríti az iskolák felsorolását és a

különböző közművelődési egyleteket, mivel ez utóbbiak „a műveltség terjesztését Újpesten [...] nagyban elősegítik.”

Az ez után következő Újpest története című fejezet dióhéjban, mindössze húsz sorban összefoglalja a település történetét 1837-től 1901-ig. Ugyancsak igen röviden, 13 sorban tekint ki a szerző a város jövőjére. A fejezet tartalmát egyetlen mondatban össze lehet foglalni: „Szépen fejlődünk.”

Az utolsó három fejezet az Újpest határa, Újpest közlekedési eszközei és Újpest környéke címet viseli. Az első kettőt némileg logikátlanak érzem ezen a helyen. Véleményem szerint jobban illettek volna oda, ahol a város utcáiról, tereiről van szó. A közlekedésről szóló fejezetben részletes képet kapunk a villamosok útvonaláról.

Az utolsó ismeretterjesztő fejezet: az Újpest környéke, egy földrajzkönyv alaposágával ismerteti meg a tanulókat városunk igen távan értelmezett környezetével. A szerző olyan módon ismerteti a hegy- és vízrajzot, a növény-, állat- és ásványvilágot, a lakosságot, az ipart, a közlekedést, ahogy egy nagyváros vagy tájegység esetében szokás. Ennek oka egyrészt az, hogy a XX. század elején Újpest, az ország negyedik nagyobb ipari városaként sokkal jelentősebb szerepet töltött be Magyarország életében, mint ma Budapest negyedik kerületéé. Ugyanakkor a szerzőnek az is célja lehetett, hogy a tanulók büszkéek legyenek arra, hogy újpesti lakosok. A tudományos igényű szöveg részletességében az is szerepet játszhatott, hogy a szerzőnek ez a rész volt a „legtesthezállobb”, hiszen korábban írt egy földrajzkönyvet is Pest – Pilis – Solt – Kiskun vármegye földrajza címmel.

A helytörténeti tankönyv utolsó fejezete kérdéseket tartalmaz, mintegy ellenőrizve, hogy a gyerekek megértették-e és elszájtították-e mindazt, amit a szerző meg akart tanítani Újpestről. A kérdéseket végigolvasva az jut eszünkbe, hogy némi szükséges korszerűsítéssel az egész kérdéssort fel lehetne használni mai helytörténeti oktatásunkban is.

Úgy gondolom, Újpest lakossága, de elsősorban a pedagógus társadalom büszke lehet arra, hogy a száz évvel ezelőtti tanítók milyen fontosnak tartották, hogy tanítványaik jól ismerjék a várost, ahol élnek. □

A kifosztott Egyesült Izzó, 1945

1945 január 10-e nagy örömet jelentett az újpestieknek. Számukra ezen a napon véget ért a második világháború.

Az öröm nem sokáig tartott, néhány óra elteltével a bevonuló szovjet csapatok létrehozták a városparancsnokságot és gyakorlatilag átvették a város irányítását. Átkutatták a házak pincéit és padlásait és mindent elvittek, ami megtetszett nekik. Plakátok jelentek meg az utcákon, felszólítva a lakosságot rendeletek és utasítások végrehajtására, fenyegetve súlyos büntetésekkel. A gyárak és üzemek megindítása volt az első feladat. Az Izzót nem érte jelentős hadi kár. Tragédia, hogy ötszáz alkalmazott, a gyár dolgozóinak 10%-a pusztult el, mint katona, munkaszolgálatos és civil személy.

Néhány hét telt el, amikor szörnyű csapás érte a várost. A felrobbantott dunai hidak roncsai miatt, jégdugó keletkezett, ami visszaduzzasztotta a folyót és néhány óra leforgása alatt Újpest mélyebben fekvő területeit. Az Izzó gyártelepe víz alá került, a kétnégyzetes magasságú víz mindent elborított. Kü-

lönösen súlyos veszteség volt a gyárépületek pincéjében felhalmozott gépek és alkatrészek pusztulása. Az a remény, hogy ha lassan is, de megindulhat a termelés, szertefoszlott.

A nyilas uralom idején a gyár nyilas vezetői az üzem leszerelését és Németországba telepítését sürgették. Miután tervük meghiúsult, intézkedtek az üzem termelésének megbénítására. Dr. Bay Zoltánék a gyár védelmére fegyveres ellenállást is hajlandók lettek volna megszervezni. Ez az elhatározás különösen fontos volt, mert Bay Zoltán nem katona volt, hanem az Izzó megbízott vezérigazgatója. Az árvíz levonulása után nagy lendülettel kezdődött a termelés. Március elején 1250 fő dolgozott, közülük 550 közvetlenül az orosz megrendelésen. Március 28-án este 500 orosz katona megszállta a gyárat és közölték, hogy leszerelik. Ez az akció 5000 köbméter világítógáz levegőbe eresztésével kezdődött. Fegyveresek zárták körbe a gyártelepet, hogy megakadályozzák a munkások esetleges ellenállását. Minden szekrényt, íróasztalt feltörtek, minden mozdítható tárgyat elvittek. A gépek becsomagolásához ajtókat és íróasztal lapokat használtak. Rettenetes pusztítást végeztek, a falakból kitepték a vezetékeket, a gépeket a falak megbontásával tudták elvinni. Elvitték a műszaki könyvtárat, kifosztották a laboratóriumokat. Dr. Bay Zoltán magánlaboratóriuma csak azért menekülhetett meg, mert a Szovjet Tudományos Akadémia katonai szerveknél intézte el – Bay Zoltán érdemeire tekintettel – az eszközök védelmét. A leszerelés 1945. március 30-ától május 15-ig tartott. Hétszáz vagon gépet és alkatrészt szállítottak el. Elvitték az újpesti gyár gépi berendezésének 96%-át, az izzólámpa raktárkészlet 50%-át.

A leszerelés kárértéke 1938-as árakon számítva, tizenegy millió dollár volt. A leszerelt eszközök ellenértékét nem számolták be a jóvátételi összegbe. A leszerelés jogilag hadizsákmány nem lehetett, mert a fegyverszüneti szerződést még január 20-án megkötötték, így az nem volt más, mint rablás. □

Kiürített üzemcsarnok a szovjet leszerelés után, 1945

Újpest, a magyar elektronikaipar bölcsője,

2. rész

A sorozatunk előző részében bemutatott Henry P. Kalmus, az újpesti Orion gyár osztrák fejlesztőmérnöke, 1938-ban Aschner Lipót, az Egyesült Izzó vezérigazgatójának segítségével az Egyesült Államokban, az RCA-nál kapott állást. Néhány hónappal később már Chicagóban, a Zenith Radio Corporation-nél dolgozott, majd katonai kutatásokat végzett az amerikai hadseregnek. A Zenithnél került munkakapcsolatba egy fiatal magyar fizikussal, Striker Györggyel, aki többek között Wohl Hugó, az Orion gyár vezérigazgatójának megbízásából az Orion rádiók műszaki tesztelését végezte Amerikában.

Striker György (1913–1992) a numerus clausus miatt Berlinben kezdte egyetemi tanulmányait a műszaki egyetem fizika szakán, majd Bécsbe költözött és ott is diplomázott. 1938-ban – immár kezdő fizikusként – a háború elől Amerikába menekült, ahol számos akadályt leküzdve, az Associated Research nevű cégnél helyezkedett el. A fiatal mérnök hamarosan világra szóló fejlesztést hajtott végre. Striker György a korábbihoz képest tized akkora hazugságvizsgálót hozott létre. Az új, kis fadobozban elférő poligráf egy ellenütemű egyenfeszültségű erősítő és egy tintás kijelzőmű segítségével a vizsgált személy izgalmi állapotának megfelelő görbéket tudott kirajzolni egy papírcsíkra.

1942-ben a Zenith Co. a kiváló rádiófejlesztőnek a korábbinál jobb állásajánlatot adott. Strikernek köszönhetően az év karácsonyán a hadsereg számára kifejlesztett rövidhullámú hordozható világvevő rádióból már nem csupán a hadsereget látták el. Az amerikai piacon fél év alatt 30 000 készülék talált gazdára.

Striker magánélete is jól alakult, magyar vegyész barátnőjével Chicagóban összeházasodott és 1947-ben kislánya született. Erről

boldogan számolt be Wohl Hugónak írt levelében. Az Orion vezetőjével korábban Chicagóban találkoztak, amikor az újpesti gyárigazgató felajánlotta annak lehetőségét, hogy Striker 1948 augusztusában költözzön Budapestre és vegye át az Orion műszergyártási fejlesztéseinek irányítását. A Magyar Országos Levéltár ma is őrzi az ezzel kapcsolatos, személyes hangú levélváltásukat.

Az Orionban a műszergyártásnak komoly hagyományai voltak. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a háborús Jóvátételi Bizottság a háború után nem számolta fel a gyár termelőkapacitását úgy, ahogy a Tungsramét.

„A felszabadulás után, amikor még Budapesten harcok folytak, az ORION igazgatója, Forgács Vilmos, aki oroszul tudott, kapcsolatba lépett a szovjet parancsnoksággal és a szovjet hadsereg részére telepes rádiókészülékeket gyártott az ORION gyár. Vállalkoztak továbbá egy komplett elektronikus műszerpark kidolgozására a jóvátételi programok keretében. Az ORION igazgatója, Wohl Hugó foglalkozott a kereskedelmi, gazdasági kérdések megoldásával. Az ORION gyár ek-

Zenith H500 Front rádió

kor már az Izzó leányvállalata volt és Wohl az Aschnernek egyik legjobb tanítványának tekinthető.” – írta visszaemlékezésében dr. Almássy György, aki 1946-tól, a későbbi Kosuth-díjas Tyczenszky Zsigmond, volt lengyel menekült által vezetett Orion műszerfejlesztési osztályán dolgozott, majd Striker György oldalán később részt vett az Egyesült Mérőműszer és Készülékgyár (EMG) megalakításában.

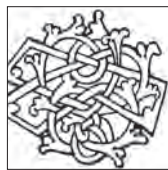
Striker György egy interjúban így emlékezett vissza az Újpest felszabadulása utáni napokra: „Mikor Jaszterzsemszkij szovjet híradós őrnagy, katonai parancsnokként átvette az Orion rádiógyárat, az ott talált műszereket olyan nagyra értékelte, hogy haladéktalanul intézkedett a gyár további folyamatos termelésének fenntartásáról. Ezen felül tárgyalásokat kezdeményezett a műszerek jóvátételi szállításokba való felvételéről”.

1945. január 25-én már megindult a műszergyártás és a rádiógyártás is. Wohl Hugó és Forgács Vilmos, akik a zsidóüldözést Wallenberg legközvetlenebb munkatársaiként túlélték, már 1945 januárjában ismét átvették a gyár vezetését. „[...] A műszerfejlesztés újból megindult, noha mindezt árvízi előntés, térdig érő sár és hó is akadályozta. Az emberek éjjel nappal bent voltak, répalevest ettek, matracokon aludtak.” – mesélte Striker Sipos Gyula újságírónak, az EMG Híradóban megjelent interjúban.

Striker nem akármilyen helyre vágott Amerikából! Erről Almássy így ír: „Kb. 1 évet töltöttem az Egyesült Izzó Kutató Laboratóriumában, amelynek ebben az időben Dr. Bay Zoltán volt a vezetője. Rendkívül magas szintű tudományos, szellemi élet folyt a laboratóriumban, amely ma is megfelelne a világ-szintnek. Bay külön irodalom megfigyelő irodát tartott fenn, amely vezetője Szigeti volt, aki később a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett. Ennek a csoportnak minden tagja vagy Magyarországon, vagy külföldön [...] egyetemi tanár lett. Ugyanez a csoport, Bay

megbízásából már akkor foglalkozott szilárdtest fizikai kutatással.”

Az Egyesült Mérőműszer és Készülékgyár születése és halála

Striker György végül 1948-ban belépett az Orionba, és átvette a műszergyártás értékesítésének irányítását, majd később az Orion főmérnöke lett.

Ugyanabban az évben az állam megvonta az Egyesült Izzó és az Orion önálló kereskedelmi jogát. Wohl Hugó vezérigazgatót és Forgács Vilmos kereskedelmi igazgatót, 21 évi Orion gyári (korábban Kremenczky Wolframlámpagyári) vezetői ténykedésük után, 4 éven belül másodszor távolították el az Orion éléről, először a zsidótörvények miatt, másodszor a „tőkések kiszolgáltatása” miatt. (Mivel az építendő szocializmusnak is szüksége volt nyelvtudásukra, nemzetközi kereskedelmi tapasztalataikra, az akkor alakuló kereskedelmi vállalatokhoz helyezték el őket vezetőnek. Forgács Vilmos így lett a Ferunion vezérigazgató-helyettese, míg Wohl Hugó egy másik külkereskedelmi vállalatot vezethetett.

Az Oriont 1948-ban államosították, ezzel az Egyesült Izzó tulajdonosi státusza és a kutatás-fejlesztési együttműködés is megszűnt.

A műszergyártás rendkívül fellendült, de a rádiógyártás mellett kardoskodó vezetők ezt nem nézték jó szemmel és a műszergyártás leállítását javasolták. Ez az ágazat a gyár termelésének darabszámban csak 2%-át, és bevételeinek is csak 8%-át jelentette, azonban 45 mérnököt alkalmaztak.

Striker György a Magyar Tudományos Tanács Mérésügyi Bizottságának 1949. november 20-án kelt feljegyzésében többek között ezt írta: „[...] Javaslom, hogy a Mérés-technikai Bizottság vizsgálja meg ezt a kérdést és tegye meg az intézkedéseket az elektronikus műszer-kutatásnak és gyártásnak az ORION N. V.-től való minél előbbi leválasztása és egy önálló Elektronikus Mérőműszer és Készülékgyár alapításának érdekében. Javaslom továbbá, hogy ezen új gyár alapításáig és üzembe helyezéséig is biztosítsák az ORION-nál jelenleg túlszűfolt és elégtelen kutatási és tervezési munka felfejlesztése oly módon, hogy ezen laboratórium alapterület-

beni és személyzeti bővítése haladéktalan megoldást nyer még akkor is, ha erre csak a kísérleti és kutatólaboratórium tágasabb helyre való költöztetése ad módot. [...]”

Striker György, az Orion főmérnökének javaslatára 1950-ben a műszergyártás kivált az Orionból, és Striker 20 fős induló létszámmal megalakíthatta az Egyesült Mérőműszer és Készülékgyárat (EMG). Az új vállalat, Striker főmérnökségének pár éve alatt sikeres önálló profilú, piacképes nagyvállalattá fejlődött, és ez a töretlen működés egész a rendszerváltásig tartott, de 1954-től már Striker nélkül. Ki is hihette azt, hogy valaki Amerikából hazatérve megússza büntetlenül az ötvenes éveket? Szerencséjére nem járt úgy, mint a Standard perben halára ítélt cégvezetők, ő 1953-ban csak egy év felfüggesztet börtönbüntetést kapott, tervcsalás vádjával. Mikor az EMG negyedik vezérigazgatóját leváltották, neki is mennie kellett.

„1954-ben azonban fejre állt a gyár, nem sikerült a tervet teljesíteni. Ekkor elvették Letzert, a nyakába varrták még valami flört ügyét is, és menesztették. Viszont, ha Letzter megy, akkor a Strikernek is mennie kell, mondták, mert az tűrhetetlen, hogy már a negyedik igazgatót egye meg [...] Hogy néz az ki, hogy az, aki még nem is párttag (többször is visszautasították), ilyen erősen üljön a nyeregben, és negyedik igazgatót egye meg? Olyan igazgatót nem tudunk találni, aki a Strikerrel kijön, mert a Striker összeférhetetlen!” – mondja egy interjúban Striker a leváltásáról. 1960-tól 1975-ig a Budapesti Műszaki Egyetem professzoraként dolgozott, de elhivatottságát a műszerfejlesztés iránt nem adta fel. Az ő nevéhez fűződik a szakmában nagyon nagyra tartott, az 1970-es években mégis felszámolt Méréstechnikai Központi Kutató Laboratórium (MKKL) megalapítása is. Alapító főtitkára volt a Méréstechnikai és Automatizálási Tudományos Egyesületnek (MATE), és kezdeményezésére 1957-ben Magyarországon alakult meg a Nemzetközi Méréstechnikai Szövetség (IMEKO), amelynek 1985-ig Striker volt a főtitkára.

Az EMG a rendszerváltásig a sikeres magyar vállalatok közé tartozott igen jelentős exporttermeléssel. K. Szabó Zoltán az EMG utolsó vezérigazgatója, aki 41 évig dolgozott

a vállalatnál, így emlékeznek ezekre az évekre: „Az EMG története a magyar elektronika, a mérnöki alkotások és azok ipari megvalósításának olyan sikertörténete, melynek gyümölcsöző hatása példaként állítható a jövő nemzedékei számára. Ennek igazolására a 40 évi kiemelkedően sikeres gazdasági működés mellett a fejlesztés hatékonyságát igazoló egyetlen adat: Az EMG működése alatt sikeresen 237 szabadalmat jegyeztetett be a Magyar Szabványügyi Hivatalban!

A gyár vezérigazgatója könyörgött, hogy »a leállított KGST exportra való tekintettel engedjék el, vagy ütemezzük át a termelési adó tartozást különös tekintettel a folyó tőkés exporttermelés, a munkahelyek egy részének fenntartása és az ígéretes befektetői lehetőségek miatt.« A gyárvezetés ezt komolyan gondolta, és a BHG-ből több évtizedes sikeres együttműködés után eltávolított svéd Ericssonnal tárgyalta az együttműködésről, de az Ericsson már valószínű, hogy tudta, amit a vezetők csak jó egy évvel később, hogy az adóhivatal felszámolást kezdeményezett a gyár ellen. »1991-ben döbbsentem rá, hogy ezt már fönt eldöntötték: A felszámolási határozat hatálybalépésének dátuma 1991. augusztus 24. Ezekben az években szinte minden állami vállalat eladó volt. El lehet képzelni, hogy ha egyszerre minden eladó, akkor milyen az ár? Az állami vagyon katasztrofális leértékelődése történt, 1995-ben a felszámoló a működést leállította, és az EMG vagyonát végkiárusítás jelleggel, aki veszi, kapja módon értékesítette. [...] Az EMG az ország egyetlen olyan iparvállalata volt, ahol a kutatás-fejlesztés és a technológiai képességek együttléte lehetővé tették, hogy szinte mindent meg tudtunk csinálni, amit akartunk és ezeket rendre meg is csináltuk. [...] Az EMG esetéhez hasonlóan a magyar ipari (benne a gép-, híradás- és műszeripari) vállalatok sora van hasonló helyzetben. Ezek a vállalatok alkalmazták az ország termelésben foglalkoztatottainak 1/6-át, mintegy 4-500 ezer embert« – írja K. Szabó Zoltán, aki a Magyar Elektronikai és Informatikai Szövetség (MEISZ) elnökeként, tagja volt a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnökségének is, de mit sem tudott a kormányzati szándékokról. □

Újpest fejlesztései és fejlesztési tervei az 1969–71-es újságcikkek tükrében, 1. rész

„Meggyorsul a peremkerületek fejlődése”, „Az új centrumok a környéket is ellátják”, „Újpest lesz a főváros észak-pesti központja”, „Most lesz új”, „korszerű centrum”, „Húszezer lakás”, „Folytatják a munkáskerület úthálózatának korszerűsítését”, „Háromszázezer lakost szolgál ki a jövő újpesti városközpontja”, „Az épülő Újpest”. Ezekkel a szalagcímekkel jelentek meg a fővárosi és az országos napilapok (Esti Hírlap, Népszabadság, Magyar Nemzet) az 1960-as, '70-es évek fordulóján. A Magyarországi című hetilap 1971/23. (1971. jún. 8.) száma „Újpest az újpestieké” címmel egy szociográfiai felmérés eredményeit közli, amelyben arról ír, hogy „[...] Újpestből néhány év múlva valóban új Pest lesz. Központjában 12 ezer lakást bontanak le, helyükön 20 ezret építenek.” A rekonstrukció tervezett határa nyugatról a Temesvári – Attila u., északról a József Attila u. – Dózsa György út, keletről a Szilágyi u. – Istvántelki út és délről a Tó u. – Dugonics u. volt. Az akkori felmérések szerint a még bővíben meglévő munkahelyekkel rendelkező, közel 20 éve a fővároshoz csatolt várost közel 80 ezren lakták, kb. annyian, mint

Kecskemétet vagy Székesfehérvárt. „Jóllehet a település 1907 óta rendezett tanácsú város volt, lakóépületeinek 95%-a földszintes, zömük 1945 előtt épült, állapotuk annyira leromlott, hogy a mai [1968-as] élet igényeinek egyre kevésbé felel meg. Ez teszi indokolttá, hogy Újpest központját újraépítsék, amelynek során az említett területen 500 régi lakást hagynak meg. [...]”

A településszociológiai felmérés szerint a cikk megjelenése idején az Egyesült Izzóban 14 ezer, a Chinoiban 4 ezer ember, a kerületben összesen 53 900 budapesti lakos dolgozott, akik közül 45 600-an Újpesten laktak, tehát az Újpesten lakók lakóhelyükön töltik életük nagy részét. A családok háromnegyede 60 éves, vagy régebbi, komfort nélküli, szobakonyhás lakásban lakik. A legrosszabb a helyzet az Árpád úttól délre eső területen. Újpest központjában a családok háromnegyede újpesti eredetű, az ott élő családoknak csupán 6%-a vidéki. A városban igen sok a munkahely, így az egymást váltó generációk számára helyben van munkalehetőség, ami a területéről való elvándorlást csökkenti, az odavándorlást viszont szinte kizárja, hogy évtizedek óta alig volt lakásépítés. A szociológiai vizsgálat azt a kö-

Ami a rekonstrukció során eltűnt (bár csak az 1990-es évek végén): századvégi lakóépület a Munkásotthon és az Aradi utca sarkán

Ami még mindig megvan, – bár a városközpontban – és amilyen épületek miatt indult a rekonstrukció: (Munkásotthon utca 46. 1996 áprilisában)

vetkeztetést vont le, hogy „[...] A tervezett városrekonstrukciónak nem az a szerepe, hogy az előregedett társadalom felfrissítését elősegítse, hanem az, hogy az arányos struktúrájú társadalom részére igényeiknek megfelelő lakásviszonyokat teremtsen [...]”. A vizsgált időszakban Újpesten nagyon kevés a három- vagy többgyermekes család. Ennek oka: a jó részt egyszobás, korszerűtlen lakásokban több gyerek elhelyezése fizikailag megoldhatatlan. A kiszemelt területen a családok 76%-a főbérlet, 12%-a saját tulajdonú lakásban él, társbérlet 3%, együttélő családként más családdal él 9%. Egyharmaduk egyszobás lakásban lakik, s így a családi élet alapvető feltételei sem biztosítottak. Az újpesti családok 77%-a él egyedül egy lakásban.

A felmérés szerint az újpesti családok többsége szeret Újpesten élni. Hozzánőttek a városhoz, előnnyel jár a közeli munkahely. Leginkább a munkáscsaládok érzik magukénak Újpestet. Az újpestiek a városrekonstrukció után is szeretnék Újpesten maradni, meglepő módon egyáltalán nem törekednek budai villanegyedekbe. Minden család fürdőszoba után vágódik, egyharmaduk a korszerű fűtést is fontosnak tartja. Sok család nem a lakótelepeken szokásos nagy épületekben, hanem inkább társasházban, zárt sorú családi házban, illetve szabadon álló családi házban szeretne lakni. A probléma megoldása lehet, hogy a többemeletes nagy lakóépületek mellett – megfelelő arányban – gondoskodni kell társasházakról, sőt korszerű családi házakról is. A felmérési eredményeket kiértékelve az elemzők úgy találták, hogy elegendő 10-15%-ban egyszobás lakást, egyebekben többszobás lakást építeni. Szabad lehetőséget kell adni a megfelelő lakásfűtési mód megválasztására, és a lakásokkal párhuzamosan biztosítani kell az óvodai, iskolai férőhelyeket, a bevásárlási és szolgáltató hálózati igényt, továbbá a szabadidő értelmes felhasználásának lehetőségét biztosító létesítmények megvalósítását is.

Jóllehet az előbbi felmérés 1968-69-ben készült Újpesten, ezt megelőzően is épültek lakótelepszerű városrészek is. A Népszabadság 1969. január 26-i számában arról számolt be, hogy városnak van egy nagyon súlyos öröksége is. „Újpestet a kapitalista ipartelepí-

tés hívta életre” és egy évszázadon át formálta [...] az ipari övezetek a lakócentrumban, attól szinte már néhány száz méterre találhatók. A városias nivóban Újpest mégis előkelő helyen állt a felszabadulás előtt, főleg a viszonylag jó közműellátottság miatt, s mert több kórháza, középiskolája, kulturális intézménye is volt.

A felszabadulás óta sokáig az üzemek fejlesztése, bővítése, korszerűsítése állt az előtérben. A lakásépítés elmaradt a szükségéstől, a cikk megjelenéséig igaz ugyan, hogy csaknem négyezer új lakás épült, sokat fejlődött a kereskedelem, a kommunális ellátottság, családi házak is épültek, több, mint ezer család jutott új otthonhoz, a legsürgetőbb változatlanul a lakásépítés és ebben „az igazi fejlődés csak most kezdődik.” [Hangsúlyozzuk, hogy 1969-ről van szó!] A városrendezési terv szerint Újpest lesz a centruma Budapest északi központjának, részben olyan funkciókkal – is – hogy tehermentesítse a főváros amúgy is túlterhelt belterületét.

Az előzőekben már említett – a nagy rekonstrukció előtt elkészült – 4000 lakás között épültek meg a Szent László téri minilakások is. Ezek óvóhelynek is kialakítható, az épületen kívülre vezetett vészkijáratokkal rendelkező pince, földszint és háromemeletes, lapostetős épületek, függőfolyosóra fűzött harántfalas elrendezésű minimál alapterületű lakásokkal. A Magyar Építőművészet 1953. évi 5-6. számában olvashatunk (az akkor) Papp József téri kísérleti lakóházak értékeléséről. [Papp József (1917–1956) eredetileg lakatos az Angyalföldi Hajógyárban. 1945-től

Az épülő Szent László téri házak (ma már sgraffito nélkül)

hivatásos politikus, az újpesti MADISZ szervezője. 1956. október 30-án a Budapesti Pártbizottság ostroma során agyonlőtték. Újpesten temették el.] Ezek szerint „a Pintér Béla (KÖZTI) és munkatársa Zdravits János tervei szerint készült lakóépületeknél a »közvélemény« kifogásolta a nappali teréből közvetlenül nyitott főzőfülkét. Pedig valamit, valamiért. Bármekkora lakóterület-növekedés (ugyanazon adott összterületen belül) megéri, hogy érte funkcionális engedményeket tegyünk. A kísérlet sikerült, a lakások jók! [...] A homlokzat kifejező, egész mezőt kitöltő ablakai szépek. Erkély azonban – nyilván anyagi okokból – nem készült. Talán ezért érezzük a rendeltetést bizonytalannak. (Lehetne akár iskola is?) Sgraffitói szépek. Miért nem látunk ilyen többet is?» [Sajnos, ennek az épületnek a sgraffitói már eltűntek és a Szent László tér 13. sz. épület sgraffitóit is eltakarták az energiatakarékosság jegyében felragasztott hőszigeteléssel, függetlenül attól, hogy annak idején ezt a megoldást a főépítész határozottan ellenezte. Megjegyezzük, hogy a Szent László tér tűzfalain lévő alkotásokkal az Újpesti Helytörténeti Értesítő 2012/III. száma foglalkozott].

A kerület lakásgondjain az újpesti üzemek és lakosok is segíteni igyekeztek. Az egykori Károlyi-uradalom területét a Főti út és az Erdősor utca között az 1950-es, '60-as évek fordulóján felparcellázták, ekkor alakult ki a Vadgesztenye – Vetés – Szűrűskert – Bucka – Telkes – Új kisház – Kunhalom utca által „szabdalt” kertvárosias telekosztás a Sporttelep utcáig. Itt általában a kisebb – könnyűipari üzemek – jutattak a dolgozóiknak telkeket, majd segítették – általában – földszintes ikerházak felépítését, olyan anyagokat, építőelemeket (salakbeton paneleket) biztosítva, amiből – akkor – korszerű „családi házakat” lehetett felépíteni.

„Az Egyesült Izzó [is] egyik úttörője volt az ún. „félkész-ház akciónak” [...]. A belső szakipari munkákat az üzem saját dolgozóival végezteti, több ilyen lakásba már be is költöztek [...]” Az Izzó lakótelep meghatározó épületei a blokkos építési móddal földszint + 4 emeletes típusházak voltak, egyedi konvektoros gázfűtéssel. Sok esetben a későbbi tár-

sasházak lakói a „saját” épületük alapozási munkáit maguk végezték.

A telepszerű építés kezdete nyomán 1012 új lakás épült egy kisebb lakótelepen, a Pozsonyi úton a régi temetőnél. Valamennyi a Larsen–Nielsen féle (dán) házgyári elemekből épült, a kapcsolódó létesítményekkel, szolgáltatóhálózattal, 12 tantermes iskolával (ami ún. vázpanel rendszerrel épült, mai neve: Halassy Olivér Német Tagozatos Általános Iskola), 75 fős óvodával, 61 fős bölcsődével. A lakótelepnek külön kazánháza volt mindaddig, amíg az be nem kapcsolódott a fővárosi távhőhálózatba, ma itt van a Halassy Olivér Sport- és Szabadidőközpont. A lakótelep Mező Lajos vezető tervező irányításával (Budapesti Városépítési Tervező Vállalat – BVTV) Rostás Margit, Rimanóczy Gyula, Fábíán István építészek közreműködésével 1966-ban készült tervek szerint épült meg.

A tervet a Magyar Építőművészet 1968. évi 5. száma ismerteti, kiemelve, hogy bár „a terület az általános rendezési terv szerint közcélú zöldterületként szerepel, azonban előnyös megközelítési és közművesítési helyzete, továbbá a IV–V. ötéves tervben kialakítandó újpesti központ közelsége miatt minimális szanálással lakóterület létesítésére alkalmas. Hogy a zöldterület jellege is megmaradjon, a rendelkezésre álló területnek a Bajcsy-Zsilinszky út [ma: István út] menti oldala lazán, közép magas (valójában magas, földszint + 10 emeletes) Larsen–Nielsen rendszerű lakóépületekkel lesz beépítve [...] A park tervezésénél – egyébként az épületek elhelyezésénél is – a volt temetőkert értékesebb növényzete megmarad”. (Itt is megjegyezzük, hogy az Újpesti Helytörténeti Értesítő 2011/1–2. számában írtunk az újpesti Öreg temető felszámolásáról „Requiescat in pace” címmel.) Az építkezés 1968-ban indult és 1970-ben fejeződött be. Érdekessége a tervnek – ami sajnos nem minden esetben ilyen természetes – hogy a megvalósítás szinte teljesen ennek megfelelően készült el. Összevetve a tervezett helyszínrajzot a mai térképrészlettel a különbség „csupán” annyi, hogy az iskola a Téli utca déli oldalán épült fel, továbbá a Dugonics utca mentén is épült négy toronyház.

(Folytatjuk...)

DR. TÖTTÖSYNÉ FRAKNÓY ÉVA*

Emlékképek a régi polgári életből Régi emberek, elfelejtett szokások

[...] Része volt a város életének a régi István téri piac is. Nem volt vásárcsarnok, alkalmi bódék fogadták be a környékről érkező termelőket, bolgár kertészeket vagy éppen parasztasszonyokat. A bódékon kívül a mostani autóparkoló helyén kiterített kockás kendők előtt a földön ülő kofák árulták a környékről behozott kiskerti zöldség- és gyümölcsfélét. Micsoda élvezet volt nekünk, gyerekeknek a piacra elkísérni anyánkat, nagyanyánkat – kesztyűsen, kalapban – s a mindenest, nagy kosárral a karján! Ezek a keddi és szombati vásárlások nem voltak egyszerű dolgok! A legjobb paradicsomot a főtiaak hozták, de tejfölt már csak Tóth bácsinál lehetett venni, amit mi egy zsömlében azon mód kipróbáltunk. Nagy keletje volt ősszel a hecsedli lékvárnak, amelyet tejesbődnőkben árultak. Ősz kezdetén lovas szekereken érkezett a paradicsom, krumpli, uborka, ebből 10-50 kg-okat vásároltunk, hogy aztán a nagy otthoni konyhában egész nap főzzük és üvegekbe tegyük télire a paradicsomot, az uborkát. A krumplit pedig a pincében halmoztuk fel.

A piac-téren tartották az egyházi körmeneteket. Lovas rendőrök kísérték két oldalról a körmenetet, hogy toporzékoló paripáikkal szorítsák vissza a tömeget a kordonok közé. A húsvéti feltámadási körmenet – kissé

szégyenkezve is mondom – új ruháink és kalapjaink bemutatója volt; ekkor vonultunk ki először tavaszi díszben.

Persze rengeteg állandó és jó üzlet is működött igen jó szakemberekkel. Marhahúst csak Pollack úrnál lehetett vásárolni – ki is választotta nekünk a legszebb vesepecsenyét –, sajtot, vaját pedig csak Diamant néninél. Sarki üzlete volt Antal-hentesnek finom felvágottakkal, de mi gyerekek inkább a Récsey cukrászda felé húzódnak: francia krémesért, lúdlábért vagy fagylaltért. A Kiss pék üzletéből mindig finom, friss kenyérillat áradt, Kiss néni piros pozsgás arcával, mint matróna ült a pénztárnál, s édesanyámék finom péksüteményeket és kenyeret vettek náluk. Az ostrom alatt, amikor nem lehetett kenyeret kapni, otthon dagasztott kenyértésztánkat kosárban vittük el a „Kiss pékhez”, ahol a kemencékben szívesen megsütötték.

A Meinl üzletben (Árpád út – István út sark) három ragyogó vörösréz tartályból különböző fajta, frissen pörkölt kávékeverékeket adagoltak. Ez a három tartály még a legutóbbi időkig megvolt a sarki üzletben, az árkádok alatt.) □

*Az írás az Újpesti történetek című kötetben jelent meg. (Újpesti Városvédő Egyesület, 2001. Szerk: Sipos Lajos).

A piactér korabeli képeslapon

Húsvéti körmenet az István téren

Lila csík, fehér csík* (részlet)

Csöng a telefon, ismeretlen szám, udvariasan mutatkozik be a hívó, kicsit mintha izgulna, gyorsan rátér a lényegre, kérdezni szeretne valamit, de előtte két dolgot mondana, majdnem eldobom a készüléket már az első után. Komoly sebességgel és erővel dobog a szívem, pedig semmi sokkoló nincs sem ebben, sem a másodikban, ellenkezőleg, jólesnek a hallottak, csak hát a meglepetés ereje.

Ő Törőcsik barátja. Koppenhágában él évtizedek óta, mostanában már gyakran jön haza, nem volt ez mindig így, nem is lehetett, a hetvenes években távozott, jelenleg éppen itthon van, akart keresni korábban, de csak most sikerült megszereznie a számomat, amit mondani akar, az egyrészt az, hogy Törőcsik olvasta a cikket, amit írtam róla pár hónapja, ráadásul már aznap, sőt, már aznap délelőtt, nagyon tetszett neki. És hogy ilyet még életében nem mondott soha vele foglalkozó írásra. Ez az első dolog.

Rövid ideig működött sportrovat az ÉS utolsó oldalán, oda készült a cikk, amely

szóban forog, Táncolt Törő volt a címe, itt van előttem, 1999-ben írtam, most meg olvasom, furcsa kezdésre szántam el magam, az első bekezdés így szól: Jó, úgy azért nem szerettem, mint anyját a gyermek. Úgy se, mint mélyüket a hallgatók verem. Talán mint lángot a lélek. Gyerekként persze.

Mennyi védekezés van ebben az első bekezdésben, mennyi indokolatlan félelem a pátosztól, nehogy úgy tűnjön, túl komoly a dolog, mindjárt a legelején ironizál egyet a jó szócska, mintha a szerző el akarná könnyíteni az egészet, az is kiderül gyorsan, hogy csak valami régi, kiskori dologról van itt szó, mintha nem lenne súlya, dehogy nincs, mászás, semmi másról nem szól az írás, mint ennek a szeretésnek a kinőhetetlenségéről.

Nem tudták elvenni tőle a labdát, csak ha fölrúgták. Mindig fölrúgták. Amikor huszadszor rúgták föl, ő meg sétálni kezdett, a lelátón szidták a hülyék.

Ez már igazi indulat, keserves panasz, a kétségbeesett kisfiú siránkozása, gyerekkori, de soha el nem múló fájdalom, a három mondat nem elsősorban az igazságtalanságról szól, vagy nem csak arról, inkább a tehetetlenségről, a kiszolgáltatottságról, meg arról, hogy az emberek teljesen hülyék. A foci manapság kevésbé undorító játék, mint akkoriban, nem csúszkálnak be annyit hátulról, bár most meg könnyökölnék, az is gusztustalan, a világ rendje alapjaiban nem változik: nemcsak Neymarok lesznek mindig, hanem őket lesöpörni igyekvők is, ráadásul többnyire ők győznek a párharcokban, összességében azért nem akkora baj ez mégsem, mert néha meg nem, az viszont maga a boldogság. Nem állapot, ritka csoda, attól értékes.

Szó esik a cikkben a szobámról, a falaimról, a felszögezett és ragasztott képekről, továbbá a két róla szóló fényképalbumomról, és azon meggyőződésemről, hogy ezek mennyire nem érdekelnék őt, ha tudna róluk, ha látná, gyerekként is ezt gondoltam, miért érdekelné, mi köze a jelenséghez, ő a Törőcsik a

Törőcsik András akcióban. (Fotó: UTE Baráti Kör archívuma)

törőcsikségből, nem dolga értelmeznie a saját maga által kiváltott hatást. Mit kezdhetne vele?

Aztán azt állapítom meg bölcsen, hogy húsz és huszonnyolc éves kora között nem volt csapat a világon, amelybe ne fért volna be, igen, most is ez a véleményem, de vajon miért húztam meg éppen huszonnyolc évnél a határt? Leírok egy hallott vagy csak álmodott anekdotát, Pintérről szól, a nagy munkabírású, hajtós Honvédközéppályásról, a nevetséges mezei futóversenyek örökös győzteséről, valamelyik válogatott meccs előtt odarohant kezdés előtt a társaihoz, és a fülükbe ordította a küzdj, mint egy oroszán! mondatot, futott az egykedvűen kezdő sípszót váró Törőcsikhez is, aki az üvöltéstől összerezett és halálra rémült. Leírom, hogy ez nekem mennyire, mennyire tetszik, mert mennyi minden benne van a lényegből; nem oroszán volt, hanem játékos, a szó minden jó és legtöbb rossz értelmében.

Tragédiát, komédiát, tragikomédiát, bohózatot és kabarét egyaránt érzékelek a pályafutásában, végül arra jutok, hogy mindent összevetve leginkább szomorújáték az egész, eszembe jut még valami, hogy legesleginkább mégiscsak költeményről volna szó, patetikus konzekvencia, nem számom viccnek.

Nem rúgott sok gólt. Általában végigvitte a pályán a labdát, és amikor három-négy védő feküdt a földön, lepasszolta valakinek. És én mindig úgy akartam látni, hogy jobban örül más góljának, mint a sajátjának.

Ezt a romantikus énem mondatja, énem legromantikusabb része, de hát ha egyszer így emlékszem, talán mert így akarok, bár fotókkal bizonyítani is tudom a leírtakat, az említett albumban szerepel két egymás melletti kis kép, az egyiken saját gólja után tűri kis mosollyal a gratulációkat, a másikon fülig érő szájjal rohan Nyilasihoz, nem zárom ki, hogy a gólpasszt ő adta. Önzetlennek láttam mindig, nem egy magát nyomató, minden labdát ellövő Cristiano Ronaldónak, biztos miatta szeretem jobban Iniestát Messinél, Messit meg Ronaldónál, miközben a látványosabb focit kétségtelenül utóbbi játssza kettőjük közül, passzolni ugyanakkor nem nagyon szeret, akkor szokott csak, ha nagyon muszáj. De

azért kisgyerek ő is, játszik, és szeret játszani, hiába próbál nagyképűsködni, amikor mutatja a kamera. Szemtanú mesélte, olyan, akinek hiszek, hogy valamelyik nagyon nagy meccs előtt, BL-döntő volt talán, feszülten álltak a játékoskijáróban a csapatok, egyedül ő dekázgatott a labdával, igaz, fiatal volt még, nem mutatta minden kivetítő folyamatosan. Az nehéz lehet.

A telefonáló barát évekkal később elmeséli, hogy Tichy volt Törőcsik kedvenc magyar játékosa gyerekkorában, egy honvédos, és pont ő, aki elsősorban nagyokat rúgott, nem a cselezés volt a védjegye, kételkedve fogadom a hírt, furcsállom, de elhiszem, a koppenhágai kapcsolat autentikus hírforrás. Van ennél nagyobb baj.

Aztán megtudtam, hogy fradista volt gyerekkorában. Nem volt jó nap.

Ez viszonylag hamar kiderül valamelyik ifjúkori nyilatkozatából, árulásnak érzem, álmatlan éjszakákat okoz, onnantól árgus szemmel figyelem, őszintén örül-e, ha például megverjük a Fradit. Súlyosbítja a helyzetet, hogy többnyire fradistákkal mutatkozik a Liesingerben, Ebedlivel, Szokolaival, Nyilasival, később Szabadival.

Gondolkodtam, mit is írhatnék róla, aki... hát, hogy maga volt az ifjúság, az megint túlzás. De egy kicsit mégis. Beültem a sörözőbe egy bécsi szeletre, és közben tökölődtem, mit is lehetne. Valamiért jobbra néztem. Ott ebédelt. Egyedül. Két nappal később, amikor a Rudas fürdőben azon tűnődtem, ez hogy lehet, hogy éppen akkor ült mellettem, amikor róla gondolkodtam – a gomolygó gőzből váratlanul körvonalazódott az alakja. Szembejött. Ez most mi?.. Írjam meg ezt? Újabb két nap telt el, az Újpest-Fradit adták a tévében. Azon már nem csodálkoztam, hogy egyszer csak őt mutatta a kamera. A lelátón kezét fogott valakivel. Mosolygott. Csak tudnám, kinek szurkolt. Vagy inkább – nem is akarom tudni.

Lila csík, fehér csík.

(Folytatjuk...)

*Egressy Zoltán Törőcsik Andrásról, az Újpesti Dózsa egykori labdarúgójáról szóló, Lila csík, fehér csík című regénye 2015 áprilisában jelent meg az Európa Kiadó gondozásában.

HIRMANN LÁSZLÓ

Pécsi Sebestyén

„Machaut már a XIV. században – amikor felsorolja a király hangszereit – az orgonát a »hangszerek királyá«-nak nevezi. Ezt az elnevezést azóta is, immár több, mint fél évezrede büszkén viseli az orgona. Hangerejével, hangterjedelmével, hangszínkeverési lehetőségeivel az orgona a nagy zenekarral vetekszik, de ugyancsak a hangszerek királyává teszi az orgonát monumentális felépítettsége, bonyolult, leleményes szerkezete” – írta Pécsi Sebestyén 1975-ben.

Pécsi Sebestyén orgonaművész és karnagy is volt egy személyben. 1910 októberében született Óbudán. Családja a polgári szemléletű neveltetés részeként nagy hangsúlyt fektetett a zenetanulásra. Jellemző, hogy Pécsi Sebestyén nővére, Augusztá, maga is zeneta-

nár lett, míg öccse figyelme már korán a billentyűk, az orgona felé fordult.

Mivel a család hamarosan Újpestre költözött, a Könyves Kálmán Gimnáziumba került 1929-ben. Ugyanakkor középfokú tanulmányait Esztergomban fejezte be, ahol tanítói alapoklevelet szerzett. Élete ekkorra azonban már végérvényesen a zenével forrott össze. A tehetséges ifjú sikerrel felvételizett a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolára, ahol többek között Kodály Zoltán irányítása alatt tanult. (Kodálytól zeneszerzést, míg Zalánfy Aladártól orgonaművészetet hallgatott). Orgona és zeneszerzés szakon diplomázott, de egyházkarnagyi oklevelet is szerzett. 1936-ban lépett ki a Zeneakadémia kapuján, hogy hamarosan visszatérve ide, egy életre elköteleződjön az orgonaművészet és a zenepedagógia mellett. 1937-től az Erkel Ferencről elnevezett zeneiskolában tanított, majd a Postás Zeneiskola igazgatója lett.

1940-től oktatott az Akadémia orgona tanszékén, ahol kerek négy évtizedet töltött el. Olyan kiváló organisták kerültek ki tanítványai közül, mint Lehotka Gábor, de zeneszerzők tucatjai is neki köszönhetik pályájuk kezdeti támogatását, köztük Kurtág György és Hidas Frigyes, valamint Ligeti György, Virág Endre, Kistétényi Melinda és Lukin László is. Az oktatás mellett hangszeres szólókarrierje is magasan ívelt. Több, mint negyedszázadon át volt a budapesti Szent István Bazilika orgonaművésze. Ebben a minőségében mutatta be Kodály Csendes mise című orgonaművét 1944 májusában a templom orgonáján.

Hivatásának kiteljesedésével egy időben magánélete is révbe jutott. 1948-ban házasságot kötött Werner Mária operaénekesssel, aki idővel maga is szép karriert futott be. (Az Operaház magánénekesse lett, majd az Országos Filharmónia szólistája volt). A házaspár Újpest központjában, a Templom utcában teremtetett otthont magának, az akkori Úttörőház, későbbi katolikus kultúrház mellett. (Az

Pécsi Sebestyén

épület a közelmúltban esett áldozatul a piactér átfogó területrendezésének).

A Pécsi–Werner házaspár frigyéből két fiúgyermek született, akik a közeli általános iskolába jártak. (Ez az az intézmény, amelyik ma édesapjuk nevét viseli).

Pécsi Sebestyén idővel az orgona nagykövete lett. Egymás után jelentek meg népszerűsítő, tudományos művei, amelyek a hangszer történetét, építését, szerkezetét egyaránt bemutatták. Orgonaiskola (1960), a Magyar Orgonazene (1–2. 1966–1969), Az orgonajáték művészete (1965) és az Organológia (1975) máig meghaladhatatlan szakmunkák. „Korunk természettudományos érdeklődéséből adódik, hogy a ma embere nemcsak élvezni akarja a zenét, de érteni is akarja a zenei hang létrejöttének akusztikai törvényszerűségeit és megismerni akarja a hangot létrehozó hangszer szerkezetét. Különös érdeklődés övezi a hangszerek királyát” – írta.

A tollat nemcsak szakkönyvek írásakor forgatta. Zeneszerzőként partitúrák és kották tucatjai kerültek ki kezei alól. Az István király szimfonikus költemény a nagy uralkodó halálának 900. évfordulójára íródott, a Bánatos órák dalciklus 1942-ben született. Gondozta a nagy elődök munkáit is, 1961-ben és 1970-ben közreadta Liszt Ferenc orgonaműveit.

Pécsi Sebestyén neve országosan is ismertté vált. Ebben jelentős szerepe volt az elektronikus médiának, a rádióknak és a televíziónak. Mivel művelt és felkészült előadó volt, gyakorta hívták mikrofon elé. Feladatának érezte, hogy az orgonamuzsikát minél szélesebb körben megismertesse, ezért rendszeresen koncertezett. Megszólaltatta Magyarországon szinte valamennyi templomi orgonáját. Hangversenyeken hallgatósággal teltek meg padosorok a budavári Mátyás templomban és a Kálvin téri református templomban is.

Az évtizedek során 14 hanglemeze jelent meg, amelyeken Bach, Liszt, Kodály, Hindemith és más zeneszerzők orgonára írt műveit szólaltatta meg. A felvételek külhonba is eljutottak, így a művész neve a határon túl is ismertté vált. Ettől kezdve rendszeresen szerveztek számára koncertturnékat Európa számos városába. Zenei versenyek zsűritagjaként is szerepelt. Néhány különleges hangfelvétel is fennmaradt utána: az aquincumi

víziorgonának, a világ első orgonájának hangja az interneten is elérhető a <http://www.gallica.co.uk/aquincum/index.htm> címen. Pécsi Sebestyén víziorgona játéka itt felesége, Werner Mária énekhangját kíséri.

Természetesen az elismerések sem maradtak el. A Kádár-korszak ugyan a „3T” kultúrpolitika jegyében gyanakodva figyelte a művészvilágot, és Pécsi Sebestyén polgári neveltetése, valamint egyházzenei múltja miatt nem tartozott a rendszer kedvenc és támogatott előadói közé. Ennek ellenére 1957-ben Liszt Ferenc Díjat kapott, majd 1974-ben a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze lett. A muzsikusi szakma képviselőinek elismerése volt a Zeneművészeti Főiskola jubileumi aranygyűrűjének átnyújtása a 35. és a 40. évfordulók alkalmával is. Természetes, hogy szívéhez legközelebb az ország első hangversenyorgonája, a zeneakadémiai nagyterem hangszere állt. Erről a csodás hangszekőről így írt: „Főiskolánk új palotájának orgonáján szintén gyakoriak lettek az orgonahangversenyek. Az új hangszer először 1907. május 15-én este fél nyolc órakor szólalt meg. A felavató ünnepségek keretein belül Antalffy Zsiross Dezső: Liszt B-A-C-H prelúdium és fuga-ját játszotta ekkor.”

Pécsi Sebestyén 40 éves zenepedagógusi-zeneművészi pályafutása lezárásaként 1980-ban nyugdíjba vonult. Nem hagyott fel a koncertezéssel, ha ritkábban is, de a hosszúkás játszópadra ült, hogy játékaival megörvendeztesse hallgatóságát. Utolsó nyilvános hangversenyét 1985-ben Pannónhalmán, az ősi bencés apátság orgonáján adta. Ugyanebben az évben kapta utolsó állami kitüntetését, a Munka Érdemrend arany fokozatát.

Utolsó éveit Újpesten, családi körben, visszavonultan töltötte. 1991 májusában hunyt el. Hűséges felesége hat évvel később követte őt. Ma közös sírban nyugszanak a Megyeri úti temetőben. Pécsi Sebestyén nevét 1995-ben vette fel az egykori lakóhelyének közelében álló, Lőrinc utcai Ének-Zenei Általános Iskola. Az oktatási intézményben híven ápolják emlékét, az őt ábrázoló kép a díszterem falát díszíti. Más módon, emléktáblán vagy utcanevben hiába keresnénk nevét, még a Könyves Kálmán Gimnázium híressé vált diákjait felsoroló márványtáblán sem szerepel.

A Zeneakadémia épülete archív felvételen (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény)

A gondolat, hogy a hazai zeneművészetnek önálló felsőoktatási intézményre van szüksége, a Kiegyezést követően öltött testet. A kezdeményező és támogató a világhírű zeneszerző, zongoraművész, Liszt Ferenc volt, akinek Duna-parti bérházában, a Hal téren nyílt meg az első Zeneakadémia 1875 novemberében. Az idestova 140 éves intézménynek Erkel Ferenc lett az első igazgatója. Természetesen az épület ideiglenes jellegén hamarosan változtattak. 1877–79 között felépült a régi Zeneakadémia az Andrássy út 67.-ben. Két évtized múltán az akadémia ezt az épületet is kinőtte. A rangos intézmény befogadása céljával építendő palotára 1901-ben írtak ki tervpályázatot, melyet egy fiatal építészpáros, Giergl Kálmán és Korb Flóris nyertek el. (Budapest szerte ismert közös munkájuk a Ferenciek terén álló Klotild ikerpalota).

A tervezők Lechner Ödön szecessziós stílusának hatása alatt ívelt ablakokkal, tagolt homlokzattal, keleties motívumokkal díszített

palotát álmodtak meg. Tervrajzuk nem nyerte el mindenki tetszését: Alpár Ignác, a Vajdahunyad vár tervezője a historizmus jegyében bírálta azt.

Az épület végül 1904 és 1907 között épült fel, a legkorszerűbb technológiai újításokat alkalmazva. A vasbeton szerkezetű palotát különösen a belső díszítése teszi pompázattossá. Padló és falburkolatait a pécsi Zsolnay gyár szállította, a fény Róth Miksa üvegablakain át árad a belső térbe. A földszinti előcsarnok két freskója különösen megkapó: ezeket Körösfői-Kriesch Aladár alkotta.

A Zeneakadémia több évtizednyi elhanyagoltság és az eredeti tervektől eltérő felújítások után a közelmúltban teljes rekonstrukción esett át. A nagyterem visszakapta vörösbarna-márvány színvilágát, a barnára mázolt faburkolatok újra fekete-arany színekben tündökölnék. Megújult az óarany kárpitozás is.

A nagyterem díszje, a közel száz éves orgona is megfiatalodott. Pécsi Sebestyén biztos büszke lenne kedvelt hangszere kiváló hangminőségére. □

Egy fűszerkereskedő és családja

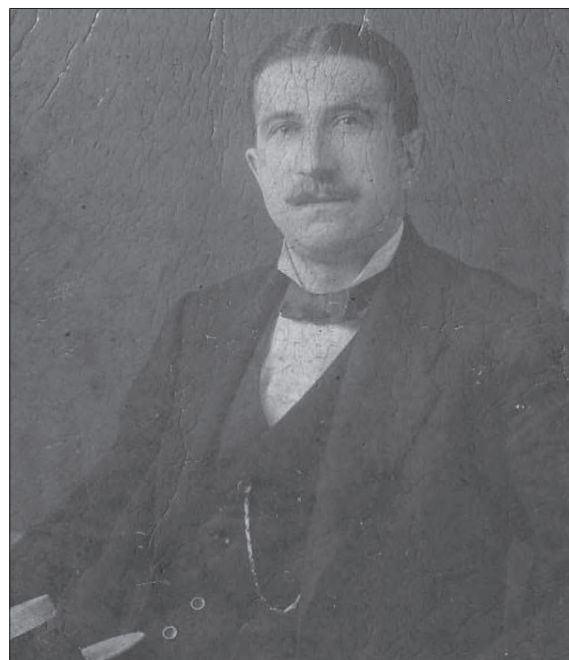
Holló József, az Újpesti Fűszerkereskedők Társasága elnöke, 1927-ben filmet készített a tagok hajókirándulásáról. A család tulajdonában lévő filmet a helytörténeti gyűjteménynek unokája, Vargáné Holló Györgyi adta át. Vele beszélgetünk a több generációs újpesti famíliáról, abból az alkalomból, hogy a közelmúltban további dokumentumokat juttatott el intézményünkbe.

– Amikor átadta a papírba csomagolt filmet, feltűnt rajta a felirat: „Tűzveszélyes!”. Bevallom, kissé meglepődtem, de a kíváncsiság hajtott, mi lehet a kópia? A gyűjteménynek érthető módon nincs régi filmek lejátszására alkalmas vetítője. Első utam a Nemzeti (akkor: Magyar) Filmarchívum Vállalathoz vezetett. „Megnyugtattak”, tényleg tűzveszélyes, sőt öngyulladás veszélyes a kópia, jól tettem, hogy hozzájuk fordultam. Szívesen segítettek, hamarosan elkészítették a DVD változatot, amelyet az Újpesti Közéleti Televízió is vetített. Hogyan sikerült megőrizni a felvételt?

– Nagypám, Holló József (1883-ban Pusztavacson született) a fűszerkereskedők társasága elnökeként, rendszeresen szervezett kirándulásokat a társaság tagjainak és családjuknak. Ebben az évben úgy látszik lehetőség adódott arra, hogy filmre is rögzítsék azt a hajókirándulást, amikor a Pokol Csárdába látogatott el a tagság apraja-nagyja. A többi hasonló alkalom csak fotókon került megőrzítésre, talán ezért fordított megőrzésére különös gondot. Családunk többszöri költözése miatt hosszú vándorútja volt a filmnek, egy régebben kirándulásokon élelmisszercsomagolásra használt „camping” fémdobozban pihent, így menekült meg a sérüléstől. Ebben találtam meg, mikor édesapám halálát követően hagyatékát feldolgoztam, tíz évvel ezelőtt.

– Nagy szerencse, hogy megmaradt! A hagyaték tanulmányozása során talált-e adatot arról is, mikor került Újpestre a család, mivel foglalkoztak tagjai?

– Családunk irataiból kitűnik, hogy még Mátyás királytól kaptak nemesi oklevelet. Családfánk szerint egyik ősünk, aki prépost-plébános, Esztergom táblabírája volt, őrizte ezt a dokumentumot. Sajnos én még nem láttam. Eredetileg Gömör vármegyéből származtak ősünk, majd három részre szakadt a família. Egyik része Léva felé, másik Bag felé, harmadik része pedig Kiskunfélegyháza irányába költözött. Mi a bagi ágból származunk. Több kereskedő, mészáros, kocsmáros, üzlettulajdonos volt köztünk. Minden nemzedékben több gyermek is született, 8, 9, 10 is. Nagypámék is így voltak. 7 élő testvérből 3 fiú 1910-re Budapesten saját üzlettel rendelkező fűszerkereskedő lett. Dédszüleim pusztavacsi családi otthona tűz martaléka lett (a házból mindössze egy fal és azon egy festmény – Mária a kis Jézussal – maradt meg, amit füstös állapotában ma is szobánk falán őrzök). Ekkor költöztek Budapestre nagypámhoz, Holló Józsefhez, aki közben már megnősült és a Főherceg Sándor utca – Vas utca sarkán (ma: VIII. Bródy Sándor utca) volt fűszerkereskedése, amit ezt követően közö-

Holló József, a fűszerkereskedők társaságának elnöke

sen vezettek. Nagypapám pár hónapos kislánya, majd ezt követően 1913-ban ifjú felesége is tbc-ben meghalt. A temetésen mutatták be későbbi nagymamámnak, s hat hónap letelte után házasság lett ismeretségükből. Nagymamám az újpesti postán dolgozott telefonos kisasszonyként. Csinos fiatal lány volt. Szépen énekelt és zongorázott, önképzőkörökbe is eljárt. A helyi szépségversenyen is részt vett, kedves, agilis teremtmény volt. Memóriájára jellemző, hogy még 70 éves korában is emlékezett azokra a telefonszámokra, miket a kézi központban többször használt, névre és számra is emlékezett. Sok dalt tudott énekelni és zongorázni, egyházi kórusban is énekelt. Aktív közéleti ember volt. Miatta került Újpestre nagypapám. 1914-ben megszületett édesapám, nem sokkal később nagypapát behívták katonának. Nagymama hazaköltözött a szüleihez a Csokonai utca 17.-be, s édesapám három éves elmúlt, mire nagypapa visszatérhetett a háborúból.

– *Lehet tudni, hogy hol volt az első üzletük?*

– A Deák és Viola utca sarkán, 1919-ben. A család a Dobó utca 8.-ban bérelt egy kis lakást, majd 1928-ban a Dessewffy utca 16. szám alatt építettek egy házat, amiben üzlet is volt. Akkor még elég lakatlan, városszéle volt az a terület. Gyakorlatilag az volt az első házioroszlán az utcában. Az üzlet itt nem volt kifizetődő. 1931-ben a Dessewffy utcai házat ezért eladták, lakást béreltek a Kölcsey utca 3.-ban, és 1931-ben üzletet nyitott nagypapa a Horthy Miklós úton (ma: Görgey utca). Öt évvel később a Horthy Miklós út és Kölcsey utca sarkán vásárolt egy üres telket, s ott emeletes házat akart építeni. Édesapám akkor már jó ideje udvarolt az anyukámnak, s nagypapa úgy gondolta jó lesz majd az egész családnak. A vál-

ságos idők közeledtével és a pénzhiány miatt változott a terv, nem lett belőle csak egy földszintes épület, de benne az új üzlettel.

1938-ban költözött a család a Kölcsey utcai házba. Szüleim 1944 januárjában kötöttek házasságot. Mivel édesapám katona volt, a szertartásra szabadságot csak külön parancsnoki engedéllyel kapott. Közös életüket már Kassán, a katonai szolgálat helyén, egy szállodában kezdhették, ahonnan apukám bejárhatott az irodai szolgálatára. Egy idő után édesanyám visszautazott Újpestre, ahol apukám szüleivel szinte végig a pincében vészelte át a háborút, mert a Horthy Miklós út túloldalán valamilyen katonai létesítmény volt, ezért fokozottan tartottak a támadás veszélyétől. Én 1945 márciusában születtem, sajnos az akkori körülmények miatt anyukám nagyon beteg lett, s az orvos tanácsára több gyermeket nem is vállalhatott. Apukám csak születésem után két hónappal tudott Kassáról kalandos úton hazatérni. A Felvidéken és Balatonfüreden keresztül lóháton, szekéren és kocsin jutott haza, épp május 7-ére, nagymama születésnapjára.

– *Bátor tett volt a háború alatt családot alapítani...*

– Igen. Házasságuk hosszú ismeretség után kötött. Édesapám 13 évig udvarolt édesanyámnak. Anyukám családfenntartó volt, mert édesapja meghalt, és volt egy pici húga. Nagybátyjának volt az Oktogonnál egy kesztyűs üzlete, oda dolgozott be, kesztyűvarrással, később hímzéssel egészítette ki a családjának jövedelmét.

– *Hogyan alakult az életük az államosítás során?*

– Az államosítás gyakorlatilag nagypapa 1953-ban bekövetkezett halálát okozta. A Kölcsey utcai üzlet a Közért Vállalat tulajdonába került, bár nem teljesen államosították, de birtokba vették. 35 Ft bérleti díjat fizettek a helyiségért, de már nem volt a miénk. Nagypapa élete munkája odalett. A területet 1982-ben a szanálás során lebontották, akkor semmisült meg a ház is.

– *Holló István pályaválasztása során mennyiben követte a családi hagyományt?*

– Édesapám nagyon eltávolodott a családi hagyományoktól. Részben saját elhatározásból, részben nagypapám biztatására döntött így. Nagypapa mindig azt mondta: ez egy

Fűszerkereskedés a Viola és Deák utca sarkán

keserves pálya, és a fiának ennél jobbat szeretne. Mindig biztatta, hogy tanulj fiam, tanulj, s így édesapám pedagógus lett. Haláláig itt élt Újpesten.

A Viola utcai és az Erzsébet utcai elemi iskolákba járt, aztán a Könyves Kálmán Gimnáziumban végzett el 3 évet, de nem szerette a nyelveket. Nemcsak az idegen nyelvek, de a magyar sem volt az erőssége – inkább más érdekelte; a földrajz és a kémia. Az akkori tanárai eltanácsolták, emiatt a pest-újhelyi felső kereskedelmi iskolában 1932-ben folytatta tanulmányait, ahol jelesen érettségizett. Az ottani pedagógusok olyan nagy hatást gyakoroltak rá, hogy elhatározta, maga is a pedagógusi pályát választja, ami elég küzdelmesnek ígérkezett, mert az anyagi körülményeik szerények voltak és a társadalmi helyzetük is mást diktált.

Az iskolában a gyors- és gépírást is megszerette, tanulmányai végeztével, 1938-ban megszerezte gépírástanítói oklevelét, amit később gyorsíró, gépíró és szépírás tanári képesítéssé bővített. Szüksége is volt rá, mert egyetemi tanulmányait, már önmaga finanszírozta. A budapesti József Nádor Műegyetemen „Gazdasági szaktanárképző” és a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karán – földrajz, vegytan, technológia, áruismeret, kereskedelmi számtan – 1932-36 között végezte tanulmányait. Cholnoky Jenő volt a földrajz professzora. 46-48 pengő volt a tandíj félévente. Az a bizonyos „200 pengő fix” nagyon keveseknek adatott meg, így bizony elég megterhelő volt számára is ez az összeg. A tanítás mellett éjszakánként a gázgyárban szemet lapátolt, vagy vagon rakott, teniszpályákon labdát szedett, nyári szünidőben Tusnádfürdön és a Svábhegyi Tüdőszanatóriumban gyerekeket korrepetált, a kőbányai Gömbös-telep iskolán kívüli népművelésében vett részt. Diplomáját a háború közbejötté miatt csak 1948-ban tudta megszerezni.

Gépírástudásának a katonaideje alatt is nagy hasznát vette – bár 1939-től 1945-ig volt katoná, nem került a frontvonalra, mert irodai munkát kapott és a második vonalban volt feladata. Nem kellett puskát vennie a kezébe. Erre nagyon büszke volt.

– *Hogyan alakult az élete a diploma megszerzése után?*

– Az Aranyosi Fiú Felsőkereskedelmi Iskolában (XIII. Csanádi u. 19.) dolgozott több mint tíz évig. 1938. december 1-től óraadó tanár lett, majd 1940. októbertől rendes tanári kinevezést kapott – közben katonai szolgálatait teljesítette. 1945 augusztusától az immár Budapesti Magyar Állami Szende Pál Kereskedelmi Középiskolává átnevezett intézmény igazgató-helyettesévé nevezték ki. Újpesttől sem távolodott el: 1945 szeptemberében a romokban lévő újpesti tanonciskolának új helyiségeket teremtetett, felszereléséről gondoskodott, néhány hét alatt beindította teljes rendben a tanítást. Az 1946-47-es tanévben az Újpesti Községi Fiú és Leány Kereskedő Tanonciskola (István tér 19. I. em.) igazgatója volt. Majd azt tapasztalva, hogy Újpestnek nincs sem kereskedelmi szakiskolája, sem gyors- és gépíró képző iskolája, elhatározta, hogy ennek létrehozása érdekében mindent elkövet. Főállása mellett óraadó lett az Újpesti Fa- és Fémipari Iskolában. Kémiát, földrajzot, áruismeretet tanított. Nem kis része volt abban az előkészületi munkában, ami oda vezetett, hogy 1947. február 12-én tartott ülésén Újpest megyei jogú város akkori testületi ülésén a 18/1947. sz. határozatával eldöntötte egy kereskedelmi iskola létesítését. Ezt követően alakulhatott meg Újpest Város Kereskedelmi Középiskola néven az iskola. 1947 tavaszán így szervezte meg a későbbi Berzeviczy Gizella (ma Berzeviczy Gergely) kereskedelmi leány- és fiúiskolát, amelynek első igazgatója lett. Dr. Szondy László vette át tőle az iskola vezetését. (Ennek az iskolának a további működését is

Az Újpesti Fűszer- és Vegyeskereskedők egyesületének tablója 1930-ból

élete során mindig nagy figyelemmel kísérte, szakmailag is segítette.)

1948 szeptemberétől igazgató lett a Szende Pál középiskolában, mellette kinevezték tanulmányi szakfelügyelőnek. Az iskolai és tanfolyami gép- és gyorsíróképzés tartalmi, szakmai irányítója lett. A gépírást tanítás ebben az időben vált tömegessé, ekkor kezdték nagy számban foglalkoztatni az ilyen képzettségű embereket. Ekkor indultak a gépíróiskolák is. Szakmai elismertségét jellemzi, hogy 1951–62-ig a Művelődésügyi Minisztériumban (illetve elődjében) – a gyors- és gépírást tanítás országos tanulmányi szakfelügyelője volt, közben 1951–53 között óraadó a Számviteli Főiskola gyors- és gépíró tanárképző intézetében, ahol a felsőfokú képesítést szerző hallgatókat tanította. Ugyancsak ebben az időszakban kapcsolódott be a gyors- és gépírószövetség munkájába, gyors- és gépíróversenyek szervezésébe. Nyelvtudásának köszönhetően külföldi versenyre is kísérte a tehetséges versenyzőket. Tanulmányi szakfelügyelőként hozzá tartozott az ország összes gyors- és gépíróiskolája, illetve a közgazdasági technikumok e tantárggyal kapcsolatos kérdései, a problémák megoldása, szakmai irányítása, tantervek kidolgozása és azok megfelelő betartásának ellenőrzése.

Holló István tanár, iskolaigazgató

Hétfőtől csütörtökig úton volt, sajnos így a családjára kevés idő jutott, de a szombat délutánokat és a vasárnapokat igyekezett emlékeztetéssé tenni közös kirándulásokkal, múzeum, színház- és mozielőadások látogatásával.

1962-ben a VII. kerületi Dolgozók Önálló Közgazdasági Szakközépiskolája (Wesselényi u. 38.) igazgatója lett. 1971-ben a Művelődési Minisztériumtól kapott megbízás alapján kidolgozta a dolgozók szakközépiskolai rendtartását és vizsgarendjét. 1975-ben ment nyugdíjba.

Ezután hosszú évekig a Magyar Néphadsereg Művelődési Háza gyors-gépírást tanárként dolgozott (honvédségi alkalmazottak, valamint feleségeik, már nem iskoláskorú gyermekeik oktatását végezte.)

1975-től az Országos Pedagógiai Intézet megbízásai alapján évente az írásbeli érettségi tételait készítette, érettségi elnökként is sokáig tevékenykedett. Anyukám 1993-ban bekövetkezett hirtelen halála után fokozatosan megromlott az egészségi állapota. 2003 januárjában halt meg.

– *Az újpesti iskola utóda a Berzeviczy Gergely Közgazdasági Szakközépiskola ma is ápolja alapítóját, Holló István emlékét.*

– Édesapám emlékére díjat alapítottam halálának első, születésének 90. évfordulóján 2004-ben. Az iskolában szervezett háziversenyek győztesei vehetik át év végén két kedvenc tantárgyában, földrajz és gépírás kategóriában. Szándéknyilatkozatot is tettem: halálom után örököseimre nézve is kötelező jellegű lesz a díj átadása. Rangos díjak, elnyerésükért sok résztvevő küzd a tanév során. 2014-ben, édesapám születésének 100. éves évfordulóján emléktáblát helyeztünk el az iskola bejáratánál.

– *Az édesapja a leányát is megtanította kedvenc szakágainak művelésére?*

– Igen, én is tudtam mindkettőt, de sajnos egy szerencsétlen baleset folytán elrepedt a csuklóm s a gyorsírást fel kellett adnom, mert ahhoz laza és hajlékony kéz, olyan kell, mint a zongorázáshoz. Ma már csak olvasni tudom a jeleket. De a gépírás az életemet munkáim során végigkísérte, ma is nagy hasznát veszem a számítógép használatakor.

– *Kedves Györgyike, családjának emlékeit természetesen örömmel őrizzük. A hagyatéknak gyűjteményünkben mindenképpen helye van.* □

Nagyanyó

Az Újpesti Helytörténeti Értesítő 2014 decemberi számában olvastam Kadlecovits Géza írását. Megrendítően szép megemlékezés a holokausztról, igazi családi „oral history”. Köszönet érte, hogy nem hagyta elmerülni a felejtés tengerében a gyerekként elhurcolt Kaffka-testvérpárt. A szeretet ilyen sok év távolából is meggyújtja az emlékezés lángját!

A fényképre pillantva felkiáltottam, mert gyermekkorom sosem látott, mégis jól ismert színhelyét láttam: a Nyár Utcai Óvodát! A fotó idilli, statikus kép, békét, állandóságot, szeretetet sugároz – csupa olyan dolog, aminek az ellenkezőjére vagyunk kénytelenek emlékezni. A kis Géza – csuda stramm kis leányke! – bizalommal teszi kis kezét az óvónéni térdére, Ő meg természetes mozdulattal öleli magához a kis vasgyúrót. Ismerem ezt a mozdulatot, ezt az ölelést, volt benne részem nekem is, mert az óvónő az én nagyanyám volt: a Nagyanyó. Hagyatékában több óvodai használatra szánt eszközt, írást találtunk, sajnos ezeket akkoriban nem tekintettem értéknek, s nem sokat őriztünk meg belőle. (Van azért palatábla, gipszből készült gyümölcsök, gondolom szemléltető eszközök.) Édesapám elbeszéléséből tudom, hogy az óvoda egyik gondnoka bizonyos Avarkeszi bácsi volt, felesége dadus volt. Meglehet, hogy ő van a képen a jobb sarokban...

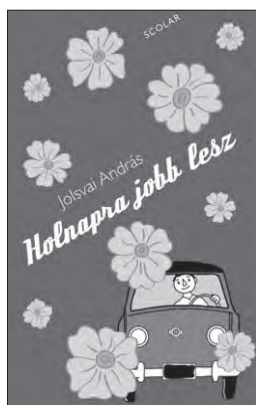
Tőle és Édesapámtól sokat hallottam a Nyár Utcai Óvodáról, mert az óvónők – is – az épületben laktak szolgálati lakásban. A II. világháború vége felé az épület egy bombatalálat következtében megsemmisült, s a Város – Újpest – egy üresen álló kétszobás magánházba költöztette a dolgozóit. Így került Nagyanyó két fiával a Klára utcába. Ezzel a költözéssel kapcsolódott össze sorsunk a holokauszt borzalmával. Volt valaha a kezemben egy szerződés ezzel a beköltözéssel kapcsolatban, melyben: X. Y. „tudomásul veszem, hogy deportálásom alatt önöket beköltöztették

lakásomba, s ezennel kiadom a lakást önöknek 15 Ft/hó lakbérért.” Ennek a bérleti típusnak az volt a neve, hogy: tanácsi kiutalású magánlakás. Nem volt a házban víz, azt már szüleim vezették be, s a lakbérből levonogatták. A tulajdonos nem költött a házra, a tanács nem igyekezett lakást adni az egyik szobát közben alaposan megtöltő öttagú családuknak. Csak Újpalota rengeteg új lakása közül akadt egy 1974-ben, amit megkaphattunk. ’84-től én vettem meg az ismert örökostől, majd az ismeretlen helyen tartózkodó ismeretlen örökös részét is megvehettem. Ez „alkalomból” a történelem még egyszer kiáltott rám egy nagyot, mikor levelet kaptam Argentínából. Nyomatott nagybetűkkel, régen gyakorolt magyar nyelven rám öntötte keserűségét az akkor már nagyon idős „ismeretlen” örökös. Tőle a kommunisták ellopták a házát, az állam kisemmizte őket... Nem volt levelezési cím, így nem tudtam értesíteni őket, hogy a ház árának rájuk eső része egy letéti számlán pihen.

Nagyanyó – Klima Gizella – más szempontból is érdekes személy volt. Az ő édesapja – Klima Lajos – alapította a Könyves Kálmán Gimnáziumot. Klima Lajos az első újpesti telepes, Mildemberger Márton dédunokája volt. Jőmagam könnyebb helyzetben vagyok a rokonsági fokokat illetően, mert a dédapám és a dédapám dédapja ez a két jeles személy. Én még éppen csak „belekukkantottam” a hetedik X-be, de már régóta érdeklődő vagyok a múlt iránt. Köszönöm hát a képet – a feltörő emlékeket. □

Könyvek Újpestről

Egyetlen újpesti se csodálkozzon, ha ismerős családneveket és helyszíneket talál e regényben. Jolsvai András látsszólag Akáctelekről ír, valójában azonban – mint annyiszor – most is Újpestről. Az 1960-as évek „Újpestjéről”, pontosabban a város azon szegletéről, amit a legjobban ismer: István-telekről. A szerző atmoszférateremtő képessége ezúttal is magával ragadja az olvasót. A szomszédok és az idegen figurák, a kocsma törzsközönsége és a befurakodó politika, a helyi klíma és a kisközösség védelme teszi különlegessé az időt és a helyet. A helyet, ahol mindenki évtizedeken át azt remélte: holnapra jobb lesz. Íme a szerző ajánlása, nemcsak az újpestieknek: „Ajánlom ezt a könyvet mindazoknak, akik már éltek a hatvanas években: magukra fognak ismerni benne. És azoknak, akik még nem: ők is.”

A könyvet a Scolar Kiadó jelentette meg.

Az Újpesti Torna Egylet 1885. június 16-án alapították, míg a Ferencvárosi Torna Clubot 1899. május 3-án, előbbinek Egység, Ép-ség, Egyetértés, utóbbinak Erkölc, Erő, Egyetértés volt a jel-szava. A két csapat 258 egymás elleni meccse mégsem kizárólag a fociról szólt, hanem a szurkolókról is: soha nem volt mindegy, melyik csapattal azonosul az ember, ahogy az sem, hogy kilencvenes évek elejétől kezdve rendre háborús helyszínné változtatták a várost. A kötetben nemcsak a két klub társadalmi csoportokhoz és politikai körökhöz való kötődésének története tárul fel, hanem a „fradi-szív” és az ultrák titkai is. Az örök riválisokról szóló kötet az Aba Könyvkiadónál jelent meg.

Újpestről vetélkedtek

Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány a kerületi középiskolák csapatai számára április 17-én rendezte meg a 20. Helytörténeti vetélkedőt. A verseny szervezője a Könyves Kálmán Gimnázium volt. 1. helyezett a Benkő István Református Általános Iskola és Gimnázium. Felkészítő tanáruk Molnár Gabriella. 2. a Csokonai Vitéz Mihály Általános Iskola és Gimnázium. Felkészítő tanáruk Kiss László. 3. A Babits Mihály Gimnázium. Felkészítő tanáraik Balázs Gábor és Németh Máté.

Fotópályázat

Újpest Önkormányzata és az Újpesti Sajtó Kft. fotópályázatot hirdet „Újpesti Élet-képek 2015” címmel. A pályázat témakörei: Sportos Újpest; Emberek és Újpest; Állatbarát Újpest. A 18 év alattiak számára egy külön kategóriát is meghirdettek: Újpest, ahogy én látom címmel. A beküldés határideje: június 30. Részletek az ujpest.hu/fotopalyazat oldalon.

130 éves az UTE

Az Újpesti Torna Egylet alapításának 130. évfordulója alkalmából, a klub történetéről nyílt kiállítás június 1-jén az Újpesti Ifjúsági Házban. Az UTE és Újpest Önkormányzata által rendezett tárlat június 21-ig tekinthető meg.

Gyász hírek

Április 15-én, életének 73. évében elhunyt Mészáros Ferenc közművelődési szakember, az Újpesti Városvédő Egyesület alapító elnökségi tagja, a Káposztásmegyeri Községi Ház igazgatója, aki 16 éven keresztül képviselőként vett részt az önkormányzat munkájában. Mészáros Ferencet az Újpesti Önkormányzat saját halottjának nyilvánította.

Május 14-én, életének 70. évében, súlyos betegség után elhunyt Muzsai András műfordító, előadóművész, újságíró, szerkesztő. Az 1990-es évektől az Újpesti Községi Televízió kulturális rovatának szerkesztője volt, folyamatosan tudósított a városrész eseményeiről. Haláláig újságíróként dolgozott.

Júniusi számunkban az 1., 5., 6., 12. és a 24. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.